

આત્મસાક્ષાત્કાર થયેલા ઝોક મહાત્મા સાથેનો પરિચય

સ્વામીશ્રી જ્ઞાનંદજી

પ્રકાશક:—શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સંમિતિ : અમદાવાદ
“સ્વ. પ્રસન્નકુમાર ગુજાબરાંકર નાન્દીના સ્મરણાર્થે” પૃ. ૩

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૧૮૪ કિંમત

ગ્રંથનામ આત્મજ્ઞાનસૂત્ર ઇચ્છા-પરિચય

વર્ગિક ૧૨૧

૨૨૫૮૪
પ્રકાશકોનું નિવેદન

અમદાવાદ

ગુજરાતી કૌપીરાઈ-સંગ

શ્રી. કૃષ્ણાનંદજી સાથેનો આ વાર્તાલાપ પ્રથમ સને ૧૯૨૫ માં સ્વ. નટવરલાલ શંકરલાલ મહેતાએ તેમની સહગત ખડેન લીલાવતીના સ્મરણાર્થે છપાવેલો અને શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ-અમદાવાદ તરફથી પ્રગટ કરેલો.

સને ૧૯૩૨ માં તેમના જીવનવૃત્તાંત સાથે કડીથી એક ગૃહસ્થે છપાવી આ વાર્તાલાપ બહાર પાડ્યો.

ત્યારબાદ સને ૧૯૩૩ માં પુના છુક સ્ટોર્સના માલિક શ્રી. મણીલાલ ગુલાબીદાસે ત્રીજીવાર આ વાર્તાલાપ છપાવી જનતામાં પ્રચાર કર્યો.

ચોથી આવૃત્તિ છપાવવાનું તમામ ખર્ચ શ્રી. જમનાદાસ લલ્લુભાઈ દેસાઈએ તેમની સ્વર્ગસ્થ પુત્રી વિનોદબાળાના પુણ્યાર્થે આપ્યું હતું.

આ પાંચમી આવૃત્તિ છપાવવાનો તમામ ખર્ચ પાટણ નિવાસી શ્રી. ગુલાબશંકર ઈશ્વરચંદ્ર નાન્દીએ પોતાના પુત્ર ભાઈ પ્રસન્નકુમાર ગુલાબશંકર નાન્દીના સ્મરણાર્થે આપ્યો છે, જે બદલ હમે તેમના ઋણી છીએ.

રામનવમી
સંવત ૧૯૯૭
તા. ૬-૪-૧૯૪૧
અમદાવાદ.

આવૃત્તિ પાંચમી

શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ,

અમદાવાદ.

પ્રત ૧૦૦૦

આ પુસ્તક ધી ગુજરાત પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું. ડૉ. પાંચકુવા, ચાર રસ્તા, હરણવાળી પોળ-અમદાવાદ અને વિષ્ણુપ્રસાદ રતનરામ ઠાકોરે ખાડીઆ, જેઠાભાઈની પોળ, અમદાવાદમાંથી શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ તરફથી પ્રકટ કર્યું.

શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ, અમદાવાદ તરફથી પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકો

- ૧ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ (જીવન અને ઉપદેશામૃત)
- ૨ શ્રી નાગ મહાશયનું જીવનવૃત્તાંત કીમત ૦-૬-૦
પોસ્ટેજ ૦-૨-૦
- ૩ શ્રી રામચંદ્ર દત્તનું જીવનવૃત્તાંત કીમત ૦-૮-૦
પોસ્ટેજ ૦-૨-૦
- ૪ Xશાન્તિદાસ (સ્વદેશી વિષે વાર્તા)
- ૫ Xનવું રેલ્વે સ્ટેશન (પ્રૌઢ શિક્ષણાર્થે)
- ૬ Xએક સન્તનો અનુભવ
- ૭ Xશ્રમણ-નારદ (લોક-સેવા વ્રતની કથા)
- ૮ +જીવલેણ ગાડું-લેખક ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચાર્ય-
નશાબંધી પ્રચારાર્થે
- ૯ +અણોળે (હિન્દુ-મુસ્લીમ ઐક્યના પ્રચારાર્થે)
- ૧૦ સહકાર-લેખક:-રા. બ. ચિમનલાલ દ. કવિ
(આમેદાર માટે)
- ૧૧ તત્ત્વમિમાંસા (સ્વતંત્ર વિચાર)
- ૧૨ શ્રી રામકૃષ્ણ ઉપદેશ
- ૧૩ શિવમહિમ્નઃ સ્તોત્રમ્

વિષ્ણુપ્રસાદ રતનરામ ઠાકોર

“ શ્રી રામકૃષ્ણ જીવન ”, ગુજરાત સોસાયટી
અથવા ખાડીયા, જેઠાભાઈની પોળ-અમદાવાદ.

રસીકલાલ વાસુદેવ મહેતા,
સાંકડીશેરી, હજીરાની પોળ-અમદાવાદ.

માનદ મંત્રીઓ

શ્રી રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ-અમદાવાદ.

X આ પુસ્તિકાઓ ૧૦૦૦ નકલો છાપવાનો ખર્ચ રૂ. ૩૦) આવે છે.

+ આ પુસ્તિકાઓ ૧૦૦૦ નકલો છાપવાનો ખર્ચ રૂ. ૫૦) આવે છે.

આ પુસ્તિકાઓ મફત વહેંચવા મદદની જરૂર છે.

“ एकं सत् विधा बहुधा वदन्ति ”

પ્રિયતમ

એક સત્ય જીવનકથા

[એમનાં યોગબલથી ચમકતાં મસ્તીભર્યા નયનો રોમરોમથી નીતરતી પ્રેમધારાઓ, અને ઓજસથી ચમકતું દિવ્ય વદનમંડળ અલૌકિક અધ્યાત્મિક બળતું દર્શન કરાવતાં એમના મુખથી વેદાન્તના ગહન સત્યો શુદ્ધ અને સાદી ભાષા સાંભળતાં હૃદયમાં અમૃતસિંચન થતું હોય એમ સ્પષ્ટ અનુભવાતું. એ યુવાન હતા, દેશવિદેશ અને વનઉપવનોના. સારામાઠા અનુભવોથી પરિચિત હતા. પ્રભુ વિષે વાતો કરતાં વારંવાર સમાધિમગ્ન બની જઈ પ્રભુદર્શનો અનુપમ લ્હાવો અનુભવતા. “ કૃષ્ણ ” ની પ્રાપ્તિ માટે એમણે જીવનને સંયમની જ્વલંત ભઠ્ઠીમાં તપાવવામાં જરાયે પાછી પાની કરી ન હતી. નિર્મળ જળ જેવું પવિત્ર જીવન, વિશ્વપ્રેમની અનંતધારાઓ વર્ષાવતાં એમનાં વચનો અને વર્તન અત્યંત શુદ્ધ હતાં. વિચાર અને વાણી એક પ્રગાઢ યોગીને હિચિત હોવા છતાં, વર્તનમાં બાળકને પણ ભુલાવી દે એવી સરળતા અને પ્રેમ આશ્ચર્ય પમાડતાં. એમની સ્યુલ સંપત્તિમાં એક ટમંડલું, એક કૌપીન, અને એક કામળ સિંચાય બીજું કે ન હતું. એમનું નામ નિશ્ચિત ન હતું પરંતુ જનસમાજની સરળતા માટે પોતે સ્વામી કૃષ્ણાનંદ નામ રાખેલું. એમનું પૂર્વાશ્રમનું નામ પ્રિયતમ હતું.

તેમના જીવનની, તેમના જ મુખેથી બહાર પડેલી માહિતી ‘કિશોર’ ના વાંચકો આગળ મુકતાં મને આનંદ થાય છે.]

મૈયાભારતી પવિત્ર ઋષિમુનીઓની જનની છે. હિમાલય અને ગીરનાર, આશુ અને અમરકંટક, તેમજ વિંધ્યની ગુફાઓ અને ગંગા, યમુનાના કિનારા, એ ઋષિમુનીઓનાં નિવાસસ્થાનો હતાં. હાલ પણ ત્યાં જનારાઓ કોઇ કોઈવાર પ્રાચિન ઋષિમુનીઓની વિભૂતિ સ્વરૂપ યોગીઓનાં દર્શન કરી શકે છે. ભાગ્યે જ એ મહાત્માઓ તેમનાં નિવાસસ્થાનોમાંથી બહાર આવે છે. તેઓ સંપૂર્ણ અને પૂર્ણ શક્તિસ્વરૂપ હોય છે. સ્વામી કૃષ્ણાનંદ પણ એઓમાંના એક હતા. હિંદનાં પવિત્ર તીર્થોની યાત્રા કરવા તેઓશ્રી નીકળ્યા હતા. એમના તરફથી આડકતરી રીતે એમના પૂર્વાશ્રમ વિષેની જે અદ્ભુત ઘટના પ્રાપ્ત થઈ શકી છે, તે વાંચકો સમક્ષ નિવેદન કરી કૃતાર્થ થઇશ.

જન્મ અને કુટુંબ

ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં કલકત્તાના, એક પ્રતિષ્ઠિત બ્રહ્મસમાજ બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં પ્રિયતમનો જન્મ થયો હતો. એમના પિતા કલકત્તાના પ્રખ્યાત બેરિસ્ટર હતા અને “સર” ની માનનીય પદ્વીથી વિભૂષિત હતા. કલકત્તાના અગ્રગણ્ય ગૃહસ્થોમાં પ્રિયતમના પિતાનું નામ ગણાતું. તેમના માતૃશ્રીએ બી. એ. સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેઓ પણ સમાજસુધારાની અને બ્રહ્મસમાજની ચળવળમાં આગળ પડતો ભાગ લેતાં. પ્રિયતમનું કુટુંબ ધનાઢ્ય અને ગૃહાશુ હતું. એમને ચાર ભાઇઓ, અને બે બહેનો હતી. તેમના મોટાભાઈ હાલ કલકત્તામાં પ્રખ્યાત બેરિસ્ટર તરીકે જીવન ગુજારે છે. બીજા ભાઈ જાપાનમાં અભ્યાસ કરવા ગયેલ છે, અને પ્રિયતમથી ન્હોતા ભાઈ વિષે કંઈ ચોક્કસ ખબર નથી. તેમનાં બહેન પણ બી. એ. સુધી ભણેલાં છે અને તે બહેનના પતિ બેરિસ્ટર

છે. બીજાં બહેન સુશિક્ષિત છે, અને તેમના પતિ પણ બંગાળમાં કલેક્ટરની ઉચ્ચ પદ્વીએ છે. આ રીતે તેમનું આખું કુટુંબ પાશ્ચાત્ય કેળવણીથી અને વ્યવહારથી રંગાયેલું છે. તેમના કુટુંબનો બધો વ્યવહાર અંગ્રેજી પદ્ધતિમાં ચાલતો, ભાષા પણ અંગ્રેજી જ વપરાતી. આમ આ કુટુંબ પાશ્ચાત્ય સુધારાની ઉચ્ચ શ્રેણીએ હતું-છે.

કહેવાની જરૂર નથી, કે પ્રિયતમ પણ એજ પાશ્ચાત્ય રંગથી રંગાયેલા કુટુંબમાં ઉછર્યા હતા. એ સ્થિતિમાં સનાતન ધર્મ અને આર્ય તત્ત્વજ્ઞાન તરફ વૃત્તિ થતી, એ કેટલું કઠીન છે એ વાચકે વિચારવાનું છે.

શાળા અને સ્વભાવ

પ્રિયતમનો સ્વભાવ નાનપણથી જ દયાળુ અને પ્રેમાળ હતો. વધારામાં તેઓ ચંચળ અને આનંદીવૃત્તિના હોષ ટીખણી સ્વભાવ એ તેમનું મુખ્ય લક્ષણ હતું. તેમજ માનસિક એકાગ્રતા, અને અજબ સ્મરણશક્તિ, એમના વિદ્યાર્થીજીવનનાં ખાસ અંગ હતાં. તેમના આ સહુગુણો અને શક્તિઓને લઈને ઘણા તેમના તરફ આકર્ષાતા.

પ્રિયતમે મેટ્રિક સુધી કલકત્તામાં અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમને હોશીયાર વિદ્યાર્થી તરિકે શાળાના શિક્ષકો ઓળખતા. બધા વિષયો સાથે પ્રિયતમને સારો સંબંધ હતો પરંતુ ગણિતના અટપટા ફાખલાઓમાં એમનું કૈં ચાલતું નહતું. ગણિત પર એમને મુળથી જ અશ્ચય હતી; પરંતુ અંગ્રેજી ભાષા પર એમનો સંપૂર્ણ કાબુ હોવાથી દર વર્ષે પરીક્ષામાં ઉંચા નંબરે જ તેઓ પાસ થતા.

ઉપનિષદનું વાંચન

પ્રિયતમ મેટ્રિકમાં હતા તે વખતે તેમના પિતા પાસે પ્રસિદ્ધ, વેદાંતી બ્રાહ્મ કાકિલેશ્વર ભટ્ટાચાર્ય એમ. એ. ઉપનિષદનાં પોતાનાં બંગાળી ભાષાંતર ભેટ આપવા આવ્યા હતા. પ્રિયતમે પોતાના

પિતા પાસે એ પુસ્તકો વાંચવા આપવાની માગણી કરી. તેમના પિતાએ જવાબ આપ્યો કે: “એ બ્રહ્મજ્ઞાનનાં પુસ્તકો છે, એ વાંચવાનું તારું કામ નહીં, અને તારે એ જરૂરનાં પણ નથી.” પરંતુ પ્રિયતમ આટલેથી ન સમજ્યા. એમણે ફરી વિનંતિ કરી કહ્યું: “મને વાંચવા દો, હું સમજવા પ્રયત્ન કરીશ.” છેવટે પ્રિયતમને પુસ્તકો મળ્યાં. અત્યારસુધી તેમણે બ્રહ્મજ્ઞાનનું નામજ માત્ર સાંભળ્યું હતું. સોળ વર્ષની કુમળી વયે પ્રિયતમે ઉપનિષદો સમજવા પ્રયત્ન કર્યો, અને એમાં તેઓ નિષ્ફળ ન નીવડ્યા. ત્યારથી તત્ત્વજ્ઞાન તરફ તેમનો પ્રેમ વધ્યો, અને ધીમે ધીમે એવાં પુસ્તકો મેળવી વાંચવામાં જ તેઓ આનંદ અનુભવવા લાગ્યા. આમ પ્રિયતમની જીવનદશા બદલાવવામાં ઉપનિષદોનું વાંચન સહાયભુત થયું અને અગ્નણતાં જ તેમનો જીવનપ્રવાહ આત્મ-સાક્ષાત્કારની ઉચ્ચ ભૂમિકા તરફ વળ્યો. આવી રીતે તેઓ પ્રભુ પ્રત્યે અનંત શ્રદ્ધાવાન બનતા ગયા, અને જીવનનું સાચું રહસ્ય સમજવા આત્મમંથન કરવા પ્રેરાયા. પરંતુ પ્રભુપ્રેમની સાચી લગની લાગવાને હજી વાર હતી.

વધુ અભ્યાસ માટે જાપાન

સોળમે વર્ષે પ્રિયતમ મેટ્રીકની પરીક્ષામાં ઉચ્ચ નંબરે પાસ થઈ વધુ અભ્યાસ માટે જાપાન ગયા. ત્યાં જઈ ટોકિયો શહેરની એક કોલેજમાં અભ્યાસ શરૂ કર્યો. કિલોસોકી એ એમનો કોલેજ-માં ખાસ વિષય હતો. અહીં પણ એમની તીવ્રબુદ્ધિ અને પ્રતિભાથી તેઓ દીપી નીકળ્યા. તેમના ઘણા મિત્રો થયા. શહેરનાહ મિકાડોના પુત્રો સાથે તેમને ગાઢ મિત્રાચારી થઈ એટલું જ નહિ પરંતુ રાજકુમારોના માનીતા મિત્ર થઈ પડ્યા. કાંઈ કાંઈવાર તેઓ હિંદના તત્ત્વજ્ઞાન અને હિંદની જાહોજલાલીનો ખ્યાલ આપી રાજકુમારોની અને મિત્રોની હિંદ પ્રત્યે માનની

લાગણી ઉત્પન્ન કરતા. અહીં પણ તેઓ અભ્યાસમાં આગળ રહી પ્રિવીયસ અને ઇન્ટરમીડિએટની પરીક્ષામાં ઉંચે નંબરે પાસ થયા. પરંતુ ત્યાંનો અભ્યાસ ઠીક ન લાગવાથી અને બીજાં કારણોસર તેઓ જાપાનથી અમેરિકા ગયા. ત્યાં શિકાગોની યુનિવર્સિટીમાં બી. એ. ના પ્રથમ વર્ષમાં દાખલ થયા. બે વર્ષ બાદ બી. એ. માં ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ઉંચે નંબરે પાસ થઈ એમણે એમ. એ. નો અભ્યાસ કરવાનું નક્કી કર્યું. અજબ સ્મરણશક્તિ અને મુગ્ધ કરે તેવી એકાગ્રતાને લઈ પ્રિયતમ એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ફિલ્સોફીનો વિષય લઈ ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ થયા. આથી અમેરિકન વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રિયતમ ખુબ માનીતા થઈ પડ્યા એટલું જ નહિ પરંતુ યુનિવર્સિટી તરફથી એમને એક સુવર્ણચંદ્રક આપવામાં આવ્યો. તે પછી પ્રિયતમે કેટલાક દિવસ અમેરિકામાં આરામ માટે ગાળી જગતના વિવિધ દેશોનું પર્યટન કરવાનું નક્કી કર્યું હતું.

પ્રેમપાશમાં

પ્રિયતમ બી. એ. માં અભ્યાસ કરતા હતા તે વખતે તેમના જ ક્લાસમાં અભ્યાસ કરતી વિદ્યાર્થીની મીસ એની એલેકઝાન્ડ્રીઆના, પરિચયમાં આવ્યા. ધીમે ધીમે ગાઠ પરિચયને લઈ એકબીજાના હૃદયમાં સ્નેહનાં બીજ રોપાયાં અને એક બીજાને વધુ ચાહવા લાગ્યાં. પ્રિયતમ એલેકઝાન્ડ્રીઆનું જ રટણ કરવામાં દિવસ ગાળવા લાગ્યા. એવી સ્થિતિ આવી લાગી કે પ્રિયતમને એલેકઝાન્ડ્રીઆ વિનાની એક પણ પણ યુગ સમાન લાગવા માંડી. એલેકઝાન્ડ્રીઆ પણ એમની પાછળ દેતી બની અને પ્રિયતમ એના પ્રેમપાશમાં વધારે બંધાતા ગયા. પ્રિયતમ એમ. એ. માં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે આ પ્રેમપાશમાંથી માત્ર એક જ બનાવથી મુક્ત થયા.

સાચું ભાન

પોતાની પ્રિય એલેક્ઝાન્ડ્રીઆની રાહ જોતા અને એના જ વિચારોમાં મગ્ન થયેલા પ્રિયતમ એકવાર પોતાની રૂમમાં બેઠા હતા; તે સમયે એમના એક પ્રોફેસરમિત્ર આવી ચઢ્યા. આ વખતે પ્રિયતમ એમ. એ. માં અભ્યાસ કરતા હતા. પ્રોફેસરે એમની રૂમમાં આવવાની બેચાર વાર રજા માગી. છતાં પણ પ્રિયતમે સાંભળ્યું નહિ. છેવટે પ્રોફેસરે મોટેથી બુમ પાડી, જેથી પ્રિયતમ વિચારનિદ્રામાંથી ઝાંઝકી ઉઠ્યા, અને શરમિંદા થઈને કહ્યું “yes, yes, come in, welcome.” શેકહેન્ડે ક્યાં પછી પ્રોફેસરે પૂછ્યું, “શું કંઈ વેદાન્તનાં ગહન સત્યોમાં મગ્ન બન્યા હતા કે ?” આ સાંભળી પ્રિયતમને પોતાની દશાનો સહેજ ખ્યાલ આવ્યો. પરંતુ સરળ હૃદયે જવાબ આપ્યો, “Oh! no, I was thinking of my love,” જ્યારે પ્રોફેસરે કહ્યું, “પ્રેમ ! આપનો પ્રેમ તો હું જાણું છું. તે બ્રહ્મજ્ઞાન સંબંધનો છે.” પ્રિયતમે જવાબ આપ્યો, “એ સાચું, પણ અત્યારે તો હું મિસ એલેક્ઝાન્ડ્રીઆના જ પ્રેમ-વિચારોમાં મગ્ન હતો.” આમ કહી તે કુમારિકાના પ્રેમ સંબંધી પ્રિયતમે બધી વાત મિત્ર જેવા પ્રોફેસરને જણાવી. આથી પ્રોફેસરને વણું જ આશ્ચર્ય થયું અને શિખામણરૂપે દીલગીરીથી કહેવા લાગ્યા, “પ્રિયતમ ! તમારો પ્રેમ વિશુદ્ધ છે એ વાત નિઃસંશય છે પરંતુ જે ઉચ્ચ પ્રેમના બળે ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થઈ શકે, એ પ્રેમ, એક સૌન્દર્યવતી લલનાના ચરણોમાં ઢોળી દેતાં તમને દુઃખ કેમ નથી થતું ? પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ માટેનાં સર્વે સાધનો સૌન્દર્યજ્વાળામાં ઢોમી દેતાં તમે શરમાતા કેમ નથી ? જે તમે આટલો પ્રેમ, શ્રદ્ધા અને ભક્તિ ઈશ્વરને માટે રાખે, એની પાછળ ઘેલા બનો તો હું ખાત્રો ગાપું છું કે, સ્વર્ગના દરવાજા તમારા માટે ખુલા છે. તમારો આ ગાડો પ્રેમપ્રવાહ જોઈ મને દુઃખ થાય છે. ખોટું લાગ્યું હોય તો અવિનય ક્ષમા

કરજો.” આ અને બીજી ટેટલીક બાબતો વિષે વાત કરી પ્રોફેસર ગયા. પરંતુ પ્રોફેસરના શબ્દોએ પ્રિયતમમાં હૃદયમંથન શરૂ કર્યું.

જીવન પલટો

સંસાર કે વૈરાગ્ય, સુખ કે દુઃખ, એલેકઝાંડ્રીઆ કે કૃષ્ણ આમ ટેટલાંક દ્વન્દ્વ પ્રિયતમની નજર સમક્ષ પડ્યાં હતાં. છેવટે વૈરાગ્યનો વિજય થયો. પ્રેમામૃત શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે ઢોળવાનું જ નક્કી કર્યું. અને આમ પ્રિયતમે ભક્તિનો માર્ગ સ્વીકાર્યો. તેઓ, એ જીવનપલટાના સમય વિષે હાલ પણ કહે છે કે:-

“That was the worst and at the same time the best of my times.”

તે દિવસથી એલેકઝાંડ્રીઆના પ્રેમપાશમાંથી પ્રિયતમ ધીમે ધીમે છુટા થતા ગયા અને બીજી બાબતથી શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણ-ભજનમાં વધારે દૃઢ થતા ગયા-દિનપ્રતિદિન પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણ પર વધારે મુગ્ધ બનતા ગયા, અને આખરે એમ. એ. પાસ થયા પછી ભક્તિ-વૈરાગ્યથી ખુબ રંગાઈ ગયા, અને સંસાર પ્રત્યે તેમને સ્વાભાવિક વિરક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. આ વખતે એલેકઝાંડ્રીઆનો એમણે સર્વ રીતે ત્યાગ કર્યો હતો. હવે એમને હિંદ તરફ આવવાની ઇચ્છા થઈ એટલે અમેરિકાથી નીકળી ગ્રેટબ્રિટન, ફ્રાન્સ, ઇટલી, જર્મની, સ્વીટઝર્લેન્ડ વગેરે દેશોનાં મુખ્ય સ્થળોની મુલાકાત લઈ તેઓ બનપાન ગયા. ત્યાં તેઓ એક મિત્રના આગ્રહથી થોડોક વખત એક કોલેજમાં રૂ. ૯૦૦ ના માસિક પગારથી ફિલ્સુફીના પ્રોફેસર તરિકે રહ્યા. અહીં પ્રિયતમે નવરાશના વખતમાં આર્યતત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. અને વેદાંતનું લિટ્લ અધ્યયન કરવાની એમની વૈરાગ્યજવાળા ભલુકી ઉઠી. હવે પ્રિયતમ માટે સંસારનો પવન લેવો ભારે થઈ પડ્યો. પ્રિયતમ જેમ બને તેમ જલદીથી હિંદભૂમિ તરફ આવવા નીકળ્યા.

ફરી સ્વદેશમાં

કુટુંબથી જુદા પડે નવ વર્ષ થઈ ગયાં હોવાથી, અને તેમના પિતાશ્રીના પત્રોમાં પણ તેમને આગ્રહપૂર્વક જલદી આવવા માટે ભલામણ થતી હોવાથી, પ્રિયતમ તેમના પિતાએ મંગાવેલ ફરનીયર, વગેરે લઈ હિંદમાં આવ્યા અને કલકત્તે ઉતર્યા. એમને ખબર પડી કે તેમના પિતાશ્રીની માંદગીને લીધે તેઓ ગામડે રહેતા હતા. પ્રિયતમ પંદર દિવસ કલકત્તા રહી તેમના વતનમાં, જ્યાં તેમના પિતા રહેતા હતા ત્યાં ગયા. કલકત્તામાં જ તેમને ખબર પડી કે પિતાજી તેમના લગ્ન માટે તજવીજ કરે છે અને થોડા દિવસમાં જ તેમ થશે. તેમનામાં ત્યારે સંપૂર્ણ વૈરાગ્યની ભાવના દઢ થઈ ગઈ હતી; અને રાત્રિ દિવસ તેઓ આ ચિંતનમાં મગ્ન રહેતા. આથી તેમને આ વાત તદ્દન અચ્ચિદર થઈ પડી, અને તેમણે સંસારનો ત્યાગ કરી જંગલનિવાસ સેવવાનું નક્કી કર્યું.

ત્યાગ

જ્યારે તેઓ તેમને વતન ગયા ત્યારે પણ પિતાને ખબર આપ્યા વિના જ ગયા, અને નોકર ચાકરોને સખ્ત હુકમ આપ્યો કે, કોઈએ તેમના આવ્યાની વાત જણાવવી નહિ. તેઓ ત્યાં આગળ સાંજે પહોંચ્યા હતા, અને રાતના દસ વાગ્યા સુધી ઘરમાં રહ્યા હતા. તેમના ભાત્રિ સસરા પણ તે વખતે ત્યાં જ આવ્યા હતા. માતાપિતાના મોહથી તેમની વૃત્તિઓ બદલાઈ ન જાય, એ ઈરાદાથી તેઓ કોઈને મળ્યા નહોતા; આ વખતે તેમની સ્થિતિ બહુ જ હિંચી હતી. કૃષ્ણનું નામ સાંભળતાં તેમની આંખોમાંથી આંસુ આવી જતાં, અને ઘણી વખત એકલા બેસી રડ્યા જ કરતા; તેથી તેમને આવું કશું ગમ્યું નહિ. પોતે લાવેલા સામાનનું એક લીસ્ટ કર્યું, અને તે પર એક હજાર રૂપીઆની નોટો ટેબલ પર મુકી, રાતના દસ વાગે ઘરમાંથી બહાર નીકળી ચાલવા માંડ્યા.

આ વખતે તેમની પાસે ઘોડીયું, પહેરણુ, ચરમા અને એક નાનો ઇલેક્ટ્રીક સ્ટવ, એટલાં સાધનો હતાં.

સુંદરવનમાં

એમનો વિચાર સુંદર વનમાં જઈ આત્મસિદ્ધિ મેળવવાનો હતો અને તેથી ઘેરથી નીકળી સુંદરવનમાં ચાલવા માંડ્યું. ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત સુધી ભુખ અને તરસની જરાયે દરકાર રાખ્યા વિના સતત ચાલ્યા કર્યું, ને છેવટે તેઓ સુંદરવનના મધ્ય ભાગમાં આવ્યા. હવે તેમને માટે ચાલવું અશક્ય થઈ પડ્યું, અંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં અને પગ લથડવા માંડ્યા ને તેઓ બેભાન થઈને પડ્યા. પગમાં કાંટા ભોંકાવાથી લોહી વહેતું હતું, મુખ મ્હાન થઈ ગયું હતું.

આ અવસ્થામાં તેઓ ત્યાં આગળ લગભગ આખો દિવસ પડી રહ્યા. બીજે દિવસે તેમને કંઈ ભાન આવ્યું ત્યારે તેમના માથા પાસે ફળ પડેલાં દીઠાં, અને તે લઈ તેમણે ખાધાં. આથી તેમનામાં કંઈક શક્તિ આવી, અને ઉભા થઈ પાણી માટે બોલ કરવા તેમણે આગળ ચાલવાં માંડ્યું.

ઝેરી જળ

ફળ ખાવાથી મેળવેલી શક્તિ ઉપર, પાણી શોધવા માટે તેઓ ખાલીસ કલાક જંગલમાં ભટક્યા. છેવટે તેમની નજરે એક ખાબોચીયું આવ્યું. એ ખાબોચીયામાં અસંખ્ય જંતુઓ પડ્યા હતા અને પાણીમાંથી એટલી બધી દુર્ગંધ આવતી હતી કે આસપાસનું વાતાવરણ તદ્દન બગડી ગયું હતું. છતાં પ્રિયતમને ખુબ તરસ લાગી હતી તેથી કંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર તેમણે પાંદડાનો એક પડીયો બનાવી તેના વડે ખાબોચીયામાંથી પાણી પીધું. પણ તે એટલું બધું ઝેરી હતું કે તરત જ પ્રિયતમ બેભાન થઈ પડી ગયા, આ વખતે તેમણે પહેરેલાં ચરમા પુટી ગયાં અને તેના કાચ

વાગવાથી લોહી વહેવા લાગ્યું. આ મૂર્છામાં પણ તેઓ લાંબો વખત રહ્યા અને જ્યારે શુદ્ધિ આવી ત્યારે આગળ ચાલવા માંડ્યું.

ઝરણુ કિનારે

ઊંચટે તેઓ એક સ્વચ્છ પાણીના ઝરણુ આગળ આવી અટક્યા. આસપાસ વૃક્ષોની ઘટા અને નિરવ શાન્તિવાણું આ સ્થાન પ્રિયતમે પસંદ કર્યું, અને અહીં જ રહેઠાણ બનાવ્યું. આ વખતે તેમની પાસે વસ્ત્ર ન હોવાથી તે દિગંબર અવસ્થામાંજ રહેતા.

આસપાસથી ફળ વીણી લાવી, અને ન હોય તો પાંદડાઓ આવીને તેઓ રહેતા અને શાન્ત રીતે એસી ધ્યાન ભજન કરતા.

ત્રણ વરસ દરમિયાન તેમને વિવિધ અનુભવો થયા. વાધ, ચિત્તા, દીપડા, વગેરે વિકાળ પ્રાણીઓના રાજ્યમાં જ તેમને રહેવાનું હતું છતાં તેઓ પ્રિયતમને કશું કરી શકતા નહિ. રાત્રે શિકાર માટેની સિંહની ભયંકર ગર્જનાઓ પ્રિયતમની પાછળ જ થતી હતી. મોટા મોટા સાપ તથા અજબરોનો સમુદ્ધ જંગલના એ ભાગ તરફ હતો. એક વાર તેઓ જંગલમાં ફરવા નીકળ્યા. તે વખતે એક ઊંડા ખાખોચીયામાં એક એ હાથ લાંબો પરંતુ જાડો સર્પ બહાર નીકળવા માટે ઝુંકાડા મારતો હતો; પણ નીકળી શકતો નહતો. પ્રિયતમે તેને જોયો તેથી તેમને દયા આવી અને તેની માસે જઈ, એક સુકી ઝાડની ડાળી લીધી અને તે વડે ઉચકી તેને બહાર કાઢવા લાગ્યા. સાપ તે ડાળીને વીંટાવા લાગ્યો. આથી ડાળી પાતળી હોવાથી, અને તે વખતે જ પ્રિયતમના હાથ ધ્રુજવાથી ડાળી તુટી ગઈ અને સર્પ ખાખોચીયામાં પડ્યો. પ્રિયતમે ફરીવાર પ્રયત્ન કર્યો. બીજવાર પણ એ રીતે સાપ પડી ગયો. આથી સાપ બહુ જ ક્રોધે ભરાયો, અને ઝેરી ઝુંકાડા મારવા લાગ્યો; જેથી ખાખોચીયાનું પાણી પણ લીધું બની ગયું. પ્રિયતમને એનું દુઃખ જોઈ શોક થયો. અને બીજવાર હિંમતથી એક મોટી

ડાળ લઈ તે વડે સપને સહિસલામત બહાર કાઢ્યો, અને સપ બીજી દિશામાં ચાલ્યો ગયો.

પ્રેમમયતા

આ એમની શરૂઆતના સાધારણ બનાવો છે. એ રીતે સાધનાનાં બે વર્ષ પુરાં થયાં. હવે તેઓ આત્મસાક્ષાત્કારની ઉંચી ભૂમિકાએ પહોંચ્યા હતા. સર્વ ઠેકાણે તેઓ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જોવા લાગ્યા અને રાત દિવસ પ્રેમમયતા અનુભવવા લાગ્યા. તેમના રાજ્યમાં તો સર્વત્ર પ્રેમ પ્રેમ છવાઈ રહ્યો હતો, એક ભક્તકવિએ કહ્યું છે તેમ:

“ ગગને આજ પ્રેમની ઝલક છાઈ રહી, છાઈ રહી, પરવત રહ્યા નાહી. ”

તે પ્રમાણે તેમની દશા થઈ. મનમાંથી બીતિનો સમુળગો નાશ થઈ ગયો. એમના નેત્રમાંથી પ્રેમ ઝરતો અને વૃક્ષોનાં સુકાં પાદડાં પણ એ પ્રેમામૃતની વૃષ્ટિથી લીલાં બનતાં.

એક વખત તેઓ ફરતા ફરતા એ ગાઢા અરણ્યમાંથી બહાર આવ્યા. તે વખતે એક માણસે આવી તેમનો હાથ પકડ્યો અને તેઓ નમ્રાવસ્થામાં હોવાથી વસ્ત્ર પહેરાવ્યું. તે માણસ તેમનો નોકર હતો. એવામાં તેમના પિતા પણ ત્યાં આવ્યા અને પ્રિયતમને જોઈ ભેટી પડ્યા અને હર્ષથી રડવા લાગ્યા. તેમનાં માતા, ભાઈ, બહેન બધાં ત્યાં હતાં. તેઓ પણ પ્રિયતમને જોઈ બહુ જ આનંદ પામ્યાં. આ લોકો પ્રિયતમને શોધવા માટે અહીં આવ્યા હતા અને તેથી તેઓ બહુ હર્ષમાં હતાં પરંતુ પ્રિયતમને આ કશું ગમ્યું નહોતું. તેમની સાધના હજી અપૂર્ણ હતી તેથી તેઓ રાત્રે બધાને છોડી પોતાની અસલ જગ્યાએ આવ્યા અને કાર્ય આગળ શરૂ કર્યું.

યાત્રા

ત્રણ વર્ષના પાછળના ભાગમાં તેમની પાસે તેમનો એક જાપાનીઝ મિત્ર તેમને શોધતો આવ્યો અને તે પણ ૭ માસ સુધી પ્રિયતમ સાથે રહ્યો હતો. ત્રણ વર્ષ પુરાં થયે, પ્રિયતમ પોતાનું કાર્ય સંપૂર્ણ કરી વનમાંથી બહાર નીકળ્યા અને બંને મિત્રો કાશી ગયા. ત્યાંથી પ્રિયતમ મિત્રથી જુદા પડી કૈલાસ વગેરે સ્થળોએ ગયા અને ત્યાં અમુક સમય રહી હિંદમાં ફરવા નીકળ્યા. તે દરમિયાન મથુરા, વૃન્દાવન, અને હુંગરપુર થઈ ડાકોર પણ રસ્તે આવ્યા અને ત્યાંથી રેલ્વે માર્ગે અમદાવાદ આવી શાહપુર દરવાજા બહાર શ્રીકાશીવિશ્વનાથમાં મુકામ રાખેલ હતો. તેમની સાથે જે જે પ્રશ્નોત્તર થતા હતા તે ઇંગ્રેજી ભાષામાંજ થતા હતા. ઇંગ્રેજી ભાષા તેમની માતૃભાષા જેવીજ બની ગઈ હતી, અને તેઓ સત્તર દિવસ અમદાવાદમાં રહ્યા તે દરમિયાન દરેક જગ્યાએ જ્યાં જ્યાં પધરામણી થતી ત્યાં ત્યાં ધર્મપ્રેમીઓ સાથે વાર્તાલાપ કરતાં તેઓ ભાવસમાધિમાં આવી જતા. તે પછી તેઓ શ્રી ગીરનારની યાત્રા કરી ત્યાંથી દારદા થઈ કરાંચી ગયા હતા અને ત્યાંથી અમેાને પત્રદ્વારા ખબર મળ્યા હતા અને તેઓશ્રીએ હીમાલય તરફ જવા ઇચ્છા દર્શાવી હતી અને તેઓશ્રીએ કહેલ હતું કે હું હીમાલયમાં પાછો ફરીશ નહીં. તેમના હાલના મુકામની ખબર નથી, કારણ કે તેમનું રહેવાનું સ્થળ નક્કી નથી.

તેમનો એક દાસ.

આત્મસાક્ષાત્કાર થએલા એક મહાત્મા સાથેનો પરિચય

- ૧ સ. ઇશ્વર એ શું છે ?
જ. ઇશ્વર એ કલ્પનાનું પરિણામ છે.
- ૨ સ. કલ્પના એટલે શું ?
જ. સ્મૃતિની પુનરાવૃત્તિ. તે અનુભવથીજ જાણાય છે.
- ૩ સ. સ્મૃતિનું પરિણામ એટલે શું ?
જ. સ્મૃતિનું પરિણામ એજ ઇશ્વર. સ્મૃતિ એ વિજ્ઞાનનું જ રૂપ છે. સ્મૃતિનું બાંધારણ એજ વિજ્ઞાન છે. જે વિજ્ઞાન ન હોય તો સ્મૃતિ પણ ન હોય; માટે સ્મૃતિ વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રરૂપ હોવાથીજ ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રો ઘણી વ્યવસ્થાઓ છે. તેમાં સ્મૃતિ એ પણ એક વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર છે; અને ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર એ પણ વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રના સત્યસિદ્ધ નિયમોની માફક સ્મૃતિદ્વારા અનુભવગમ્ય છે.
- ૪ સ. સ્મૃતિ દરેકની જૂદી જૂદી હોય છે કે સામાન્ય ?
જ. વિજ્ઞાન દરેકના ઉપર અસર કરી રહેલું છે. દરેક જીવાત્મામાં વિજ્ઞાન રહેલું છે અને તે બધા આત્માની અસરોના પરિણામે જે સ્વરૂપનું દર્શન થાય છે તેજ ઇશ્વર; તેમ કોઈપણ આત્મા પોતામાં રહેલી સ્મૃતિને જગાવે તો ઇશ્વરનું દર્શન કરી શકે છે. ઇશ્વરના અવતારો પણ જગતની સ્મૃતિ જગવાના પરિણામે જ થાય છે. એ પણ વિજ્ઞાન છે.
- ૫ સ. ત્યારે વિજ્ઞાનને વિકાસની જરૂર છે ?
જ. હા. તેનો સદા વિકાસ કરવાની જરૂર છે.

- ૬ સ. વિજ્ઞાનનો વિકાસ કેવી રીતે થઈ શકે ?
જ. તેના વિકાસનો ઉપાય માત્ર સત્પુરુષોની સંગતિથી અર્થાત્ સદાચારથી થાય છે.
- ૭ સ. એ સદાચારને આપણે શી રીતે સમજી શકીએ ?
જ. સારા થવાની વૃત્તિદ્વારા. સદાચાર બે જાતના છે:—
૧. સ્વર્ગપ્રાપ્તિહેતુક. ૨. મુક્તિહેતુક.
સ્વર્ગ પ્રાપ્તિને માટે ઘડેલો સદાચાર મુક્તિ માટે કામ આવે છે. બીજા પ્રકારને માટે ઘડેલો સદાચાર જેને 'વી સંપત્તિ' કહે છે તે ઈશ્વરની સાથે એકતા કરાવી આપે છે. સત્સંગ બંને પ્રકારના સદાચારમાં ઉપયોગી છે.
- ૮ સ. સત્સંગની ઓળખાણ શી ?
જ. તેની ઓળખાણ એજ કે જેથી આપણા અંતરાત્માની ઓળખાણ અને વિશુદ્ધિ થાય. સત્સંગ એ એવું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે કે જેને લઈને એ બધું વિશુદ્ધિમાં પરિણામ પામે; અર્થાત્ સત્સંગ વાતાવરણમાં જે આવે તે વિશુદ્ધજ બને. આ જ ખરા સત્સંગની પીછાણ.
- ૯ સ. સાપેક્ષ (સાકાર) ઈશ્વરનું સ્વરૂપ શું ?
જ. જે બીજાની જોડે સંબંધમાં આવે અને બીજાને કહી શકાય તે. ઈશ્વરની ભાવના એ સંપૂર્ણ રીતે સાપેક્ષ છે. તે આપણા પ્રયત્નથીજ અનુભવગમ્ય છે.
- ૧૦ સ. ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવાનો ખાસ માર્ગ કયો ?
જ. અમુકજ માર્ગ છે એમ નથી, સામાન્ય રીતે ઈશ્વર પ્રાપ્તિ માટે ૧ પ્રાપ્તિ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા; ૨ સત્સંગ; ૩ પ્રેમ; એટલાં જરૂરનાં છે.
- ૧૧ સ. તીવ્ર ઇચ્છા એટલે શું ?
જ. તેને મેળવવા માટે રાત દિવસ જાંખના. જેવી રીતે સંસારી

પુરૂષોને ધન મેળવવાની ઇચ્છા તીવ્ર હોય છે તેવી, પણ તેનાં કરતાં એ હજારગણી પ્રમળ.

૧૨ સ. એવી તીવ્ર ઇચ્છા પ્રગટે કેવી રીતે ?

જ. પહેલાં તો ખાત્રી થવી જોઈએ કે ઇશ્વરમાંજ પૂર્ણ સુખ રહેલું છે; અને દુનિયાની કાંઈપણ ચીજમાં તેવું સુખ રહેલું નથી. ત્યારે જ તે સુખના ભંડારરૂપ ઇશ્વરને મેળવવા તીવ્ર ઇચ્છા પ્રગટે અને તેને માટે શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા છે. ઇશ્વર છે, એ પહેલાં તો શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ.

૧૩ સ. શું ઇશ્વર છે એ શ્રદ્ધા રાખવી યોગ્ય છે ? એ અંધ શ્રદ્ધા નથી ?

જ. દરેક ભૌતિક વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર પણ અમુક ભાવના ઉપરજ અવલંબીને ચાલે છે. ભૂમિતિ શાસ્ત્ર પણ બિંદુની કલ્પના (Supposition) ઉપર ચાલે છે. રસાયન શાસ્ત્ર પણ કલ્પના ઉપર ચાલે છે. જ્યારે ભૌતિક વિજ્ઞાન શાસ્ત્રનાં કાલ્પનિક તત્ત્વો માનવામાં આવે છે ત્યારે આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રનાં માનવાં એમાં શો દોષ છે ? પહેલાં શ્રદ્ધા રાખો અને પછી અનુભવ વધારો. જેમ જેમ અનુભવ વધશે તેમ તેમ શ્રદ્ધાની ઉપયોગીતા નજરમાં આવશે. મારી આખી જીંદગીના અભ્યાસ અને અનુભવને આધારે કહું છું કે ઇશ્વરને પ્રાપ્ત કરવા આ ત્રણ ઉપાયોજ પુરતા છે. ૧. તીવ્ર ઇચ્છા ૨. સત્સંગ ૩. પ્રેમ. અને દરેક મહાત્મા જેમણે ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે તેમના જીવનમાં આ ત્રણે અદ્ભૂત રીતે ગુંથાયેલાં હોય છેજ.

૧૪ સ. આપ સદ્ગુરુની આવશ્યકતા માનો છો ?

જ. ખરેખર, સદ્ગુરુ એજ કે જેમણે સાક્ષાત્કાર કર્યો છે અને એવા સાક્ષાત્કારવાળા સત્પુરૂષ દ્વારા આપણો સાક્ષાત્કાર જલદી અને સહેલો થઈ પડે છે.

૧૫ સ. દીક્ષાની જરૂર છે ?

જ. હા.

૧૬ સ. દીક્ષા એટલે શું ?

જ. જેના દ્વારા એ આપવામાં આવે તેના સદાચારની, જે ગ્રહણ કરે તેના વર્તન ઉપર અસર. સદાચાર એજ મહામંત્ર છે. તેના પૂર્ણ જીવનની શિષ્યના જીવન ઉપર અસર એજ દીક્ષા અને તે દીક્ષા એ દિવ્ય પ્રેમનું દાન છે એમ હું સમજું છું જેની કાંઈ પણ કૌંમલ થઈ શકતી નથી.

૧૭ સ. શું મહાત્માઓના સ્પર્શથી માણસ શુદ્ધ બને છે ?

જ. હા. તેમના કેવલ સ્પર્શથી, કશ્ચા દષ્ટિથી અને ગમે તેટલા દૂર હોય તો પણ કેવલ વિચારથી પણ વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૮ સ. મહાત્માઓને આપ માનો છે ?

જ. ખરેખર, પૂર્ણ મહાત્માઓ હજી પણ છે.

૧૯ સ. સારે કેમ બધાને જણાતા નથી ?

જ. જેની તીવ્ર ઇચ્છા હોય તેને જણાય. મને મળેલા છે અને હું માનું છું.

૨૦ સ. શું મહાત્માઓની જેડે વાતચીત થઈ શકે ? વ્યાસ, હનુમાન, દત્તાત્રેય, ગોરક્ષ આદિ મહાત્માઓ જે ચીરંજીવી છે, તે પ્રત્યક્ષ થાય છે ?

જ. હા. તે બધું આપણી ભાવના ઉપર આધાર રાખે છે. જેવી તીવ્ર ઇચ્છા હોય તેવું બને. ભગવાન પણ પ્રેમને આધીન થઈને દર્શન આપે છે. કૃત્ત તીવ્ર ઇચ્છા જોઈએ.

૨૧ સ. એ શી રીતે બની શકે ? અને કોઈપણ મહાત્માનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા હોય તો શું કરવું ?

જ. એ પણ એક માનસિક વાતચીત (Mental telepathy) ના જેવું છે. એ વૈજ્ઞાનિક નિયમાનુસારજ બને છે. મંત્ર

એ પણ આપણી ભાવનાને જગાડનાર સાધન છે. મંત્રને આધીન દેવ હોય છે. જે મહાત્મા જોડે વાતચિત કરવી હોય તો એકાન્તમાં શાંત વાતાવરણમાં તીવ્ર ઈચ્છા કરી તે મહાત્માનું ધ્યાન કર્યું હોય તો મારું ધારવું છે કે તે તમને જરૂર દર્શન આપશે.

૨૨ સ. પુસ્તકો દ્વારા ઈશ્વર પ્રાપ્તિ ન થાય ?

જ. સામાન્ય રીતે પુસ્તકો મદદ ભૂત છે. પણ જે વાત હજારો પુસ્તકોના પરિશ્રમથી મેળવાય તે એક અનુભવી સત્પુરુષના વાક્યથી સહેજ સમજાય એમ છે. હાલમાં શ્રીરામકૃષ્ણ ભગવાનનો દાખલોજ પુરતો થશે. જે મારા ઉપર વિશ્વાસ હોય તો હું મારા અનુભવથી કહું છું કે તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકો ખૂબ વાંચ્યાં પણ પૂર્ણ સત્પુરુષના સંગથીજ મને ખરો અનુભવ પ્રગટ થયો. સાક્ષાત્કાર મારે તો બધું ભણેલું ભૂલી જવું જોઈએ, બાળક જેવા અર્ધ જવું જોઈએ.

૨૩ સ. ઈશ્વરનો જગતની સાથેનો સંબંધ કેવો ?

જ. જ્યાં પૂર્ણ અનુભવ પ્રકટે છે ત્યાં ઈશ્વર સિવાય બીજું કંઈ નથી. એક અદ્વૈત સમરૂપ સ્થિતિ છે; ત્યાં મારું, તારું સૃષ્ટિનો અભાવ છે; બધું બ્રહ્મરૂપ જ રહે છે; ત્યાં જોનારો, જોવાનું કે એક સું જોવું રહેતું નથી. ત્યાં બોલનારો પણ રહેતો નથી. એથી એ અનુભવ વાણીમાં આવે એવો નથી. આ શ્રેષ્ઠ પરમ દશા છે. પરંતુ આ અનુભવથી જરાક ઉતરતો પણ દુનીયાનાં બીજા આધ્યાત્મિક અનુભવોમાંથી શ્રેષ્ઠ એવો એક અનુભવ છે કે જેમાં કાંતનાર અને કાંતાવાની વસ્તુ જેવો ઈશ્વર અને જગતનો સંબંધ છે, અને આ સાંખ્ય શાસ્ત્રનો અનુભવ છે અને અનુભવને આધારેજ હું એટલું સ્વીકારું છું કે ઈશ્વર મારામાં છે પણ હું ઈશ્વરમાં નથી; હું અને

મારું એ પ્રકૃતિના પરિણામ રૂપ છે અને તે એટલા બધા સ્વરૂપ, વિકારી અને અનિત્ય છે કે તે ઈશ્વરમાં છે એ કહેવું અનુચિત છે. ઈશ્વરની પ્રેરણાથી સૃષ્ટિ ચાલે છે પણ સૃષ્ટિ ઈશ્વર રૂપ નથી. આ કપિલ ભગવાનનો અનુભવ છે. પ્રથમનો જાણવેલો અનુભવ શ્રીમદ્ ભગવાન શંકરાચાર્યનો છે; જે ત્રણે કાળમાં સૃષ્ટિનો અભાવ માને છે અને ખરેખર બ્રાહ્મી સ્થિતિમાં સૃષ્ટિ નથી. આ નિર્વિકલ્પ નિર્વાણનો અનુભવ છે; અને છેવટે આ જ અનુભવ પૂર્ણ મહાત્માઓનો છે.

૨૪ સ. જ્યારે આપણે એમ કહીએ કે આપણામાં [હું અને મારું] એમાં ઈશ્વર નથી તો એ ઈશ્વરની ન્યૂનતા નથી ?

જ. નહિજ. કારણ કે તે હંમેશાં પૂર્ણ સ્વરૂપમય છે. હું ને મારામાં ઈશ્વરને લાવવો એજ તેને પરિમિત અને અપૂર્ણ કરવા બરોબર છે. મારો ઈશ્વર કદિ પણ દુરાત્મામાં નથી. ઈશ્વરમાં બધા સમાઈ જાય છે પણ ઈશ્વર એટલો અનન્ત, અપાર, અગાધ અને પૂર્ણ છે કે તે કોઈમાં સમાઈ શકે એવો નથી. તેનો મહિમા પણ એવોજ અપાર છે. તે કોઈથી કહેવાય કે ગવાય એવો નથી.

૨૫ સ. આપણાં કર્મોં ઈશ્વરપ્રેરિત છે ?

જ. જ્યારે આપણામાંથી અહંભાવ નષ્ટ થાય ત્યારે ઈશ્વરપ્રેરિત કર્મોં આપણાથી થાય છે એમ કહી શકાય. જ્યાં અહંભાવ નથી ત્યાંજ ઈશ્વર છે એમ કહેવાય. ઈશ્વર નિર્વિશેષ (Absolute) છે. તે કદિપણ અન્તવાન નથી. ઈશ્વરનું કેવલત્વ એજ નિર્ગુણત્વ છે; જેને કોઈપણ વિશેષણો લાગુ પડતાં નથી. ઈશ્વરનું સ્વરૂપ કેવલ અનુભવગમ્ય છે.

૨૬ સ. અનુભવનું સ્વરૂપ શું છે ?

જ. સમસ્ત નામ રૂપાત્મક જગતની વિસ્મૃતિ.

૧૭ સ. સમાધિ દશામાંજ અનુભવ થાય છે ?

જ. સમાધિ ઘણા પ્રકારની છે. બાહ્ય વિસ્મૃતિવાળી પણ સમાધિ છે. જ્યારે દશામાં પણ ઈશ્વરનો અનુભવ થાય છે. પરંતુ અનુભવનું મુખ્ય સ્વરૂપ એ છે કે નામ રૂપાત્મક જગત તે નામરૂપાત્મક રૂપે રહેવું ન જોઈએ. અનુભવમાં બધું બ્રહ્મરૂપ જ રહે છે. ઈશ્વરનું કૈવલ્ય ભાન સમાધિ દશામાં લાવવું જોઈએ.

૧૮ સ. આપ કૈવલ્યનું ભાન સમાધિ દશામાં લાવવું જોઈએ એમ કહ્યો છે તે કેવી રીતે બને ?

જ. સૃષ્ટિના અભાવનો લક્ષ વધારવો જોઈએ. એટલે સૃષ્ટિ ભૂલાઈ જવી જોઈએ. સૃષ્ટિ ભૂલાય ત્યારે સમાધિની પરિપાક અવસ્થા બને. અને ત્યારે જ બ્રહ્મનો ખરો અનુભવ થાય.

૧૯ સ. તે સ્થિતિએ પહોંચેલા પુરૂષો ઈશ્વરને માને છે ?

જ. ઈશ્વરને માનવું તો શું પણ ઈશ્વરને સાક્ષાત્ અનુભવે છે. તે જુએ છે પણ કાંઈને કાંઈ શકતા નથી; તેમ બતાવી શકતા નથી; તે અનુભવાય છે.

૩૦ સ. જીવાત્માનો જગતની સાથે કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે ?

જ. જીવાત્મા એ ભૂત તન્માત્રા કે જે સૃષ્ટિના બંધારક તત્ત્વો છે તેનું વિશિષ્ટ વિકાસરૂપ છે.

૩૧ સ. ત્યારે એ પરિણામશીલ છે ?

જ. હા. જ્યાંસુધી બ્રહ્મનો અનુભવ થયો નથી ત્યાં સુધી તે ભમ્યા જ કરે છે. પણ તેનું ભમવાનું પ્રકૃતિના વિકાસ ક્રમોના નિયમાનુસારજ છે. જેમ જેમ અનુભવ વધે છે તેમ તેમ તે સારાં સારાં શરીરો ધરે છે. અને છેવટે અનન્તમાં મળી જાય છે. અને આ જ મુક્તિ છે કે જેમાં

ભળી ગયા પછી પાધું અવાતું નથી. ચદ્ગત્વાનનિવર્તેતે ક્રુત્ત
બ્રહ્મ સ્વરૂપનો ખરો અનુભવ થવો જોઈએ.

૩૨ સ. શું મનુષ્ય એકજ જન્મમાં મુક્તિ મેળવી શકે ?

જ. હા. મેળવી પણ શકે. જેટલી તીવ્ર ઈચ્છા તેટલી
સાક્ષાત્કારની સમીપાવસ્થા.

૩૩ સ. જગત્ એ શું છે ?

જ. જૂત=તન્માત્રા, ઇન્દ્રિયોનો અનેલો સંઘાત.

૩૪ સ. આ સંઘાત કેવી રીતે બન્યો ?

જ. તે સ્વાભાવિક જ છે. ઇશ્વર તેનો પ્રેરક છે.

૩૫ સ. જે ઇશ્વરને તેનો કર્તા માનીશું તો જગતના સુખ દુઃખનો
આરોપ તેના ઉપર આવી પડશે તેનું શું ?

જ. જગતનાં સુખો તેમજ દુઃખો તે લાગણી અને ઇચ્છાનાં
પરિણામ છે. માત્ર સ્પર્શથીજ સુખ દુઃખની લાગણી
થાય છે. અને જે માત્રાસ્પર્શથી (Sensations) થાય
છે તેજ ઇશ્વરનો અનુભવ યથાર્થ કરી શકે છે. તેટલા
માટેજ યોગની જરૂર છે.

૩૬ સ. શું ઇશ્વર જગત્ અને આત્માના કારણે રચે છે ?

જ. ના, તે લાગણીઓ અને ઇચ્છાપરિણામો છે. ઇશ્વર માત્ર
પ્રેરક છે. ઇશ્વર સત્તા આપનાર છે. સાંખ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે પણ
સુખ દુઃખ તે લાગણી અને ઇચ્છાનાં પરિણામો કહ્યાં છે.
અને તે લાગણી અને ઇચ્છા ગુણમયી પ્રકૃતિના જ રિકારો છે.

૩૭ સ. તે શું કામ થાય છે ?

જ. અનાદિ કાળથી સ્વાભાવિક જ (Natural) થયા કરે
છે. ક્રુત્ત ઇશ્વર (પુરુષ) ની સંનિધિથી તે થાય છે. પણ
પુરુષ નિર્વિકાર અને ચૈતન્ય સત્તાવાન છે.

૩૮ સ. ત્યારે દોષ કેનો ?

જ. કેવલ અનુભવની ખામી એજ દોષ કહેવાય છે. ઈશ્વરના અનુભવમાં એક ચૈતન્ય જ વ્યાપી છે. પ્રકૃતિના ગુણોથી પર થાય એજ અનુભવ કરી શકે. માટે પ્રકૃતિના ગુણોથી પર થવા યોગ કરવો જોઈએ. ઈશ્વરની દૃષ્ટિમાં દોષ નથી. પ્રકાશમાં અંધકારનો સંકલ્પ પણ નથી. જ્યારે એવો સતત અનુભવ રહે ત્યારેજ યોગ પૂર્ણ થયો કહેવાય અને ત્યારેજ સાક્ષાત્કાર થયો કહેવાય.

૩૯ સ. ભક્તિથી ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થાય ?

જ. ભક્તિથી ઘણોજ સહેલાઈથી પૂર્ણ અનુભવ થાય છે. સર્વ યોગમાં એ શ્રેષ્ઠ યોગ છે.

૪૦ સ. ભક્તિનું સ્વરૂપ શું ?

જ. ઈશ્વર ઉપર અનન્ય પ્રેમ એ ભક્તિ.

૪૧ સ. પ્રેમ એટલે શું ?

જ. પ્રેમ એવી ચીજ છે કે જેથી જીવનનો અત્યુત્તમ આનંદ મળે, જ્યારે આપણે દરેક ઉપર પ્રેમ રાખીએ ત્યારે એમ સમજાય છે કે આપણે તે વસ્તુઓમાંથી ઉત્તમ પ્રકારનો આનંદ લઈએ છીએ.

૪૨ સ. પ્રેમનું સ્વરૂપ શું છે ?

જ. રસાનંદ (Beautitude)

૪૩ સ. પ્રેમ અને મોહમાં ફેર છે ?

જ. પ્રેમ એકજ છે. પણ ઇન્દ્રિયો અને તન્માત્રાના સ્પર્શથી તે મોહ કહેવાય છે. વિષય અને તન્માત્રાના સ્પર્શથી પર રહેલો પ્રેમ પ્રભુનો પ્રેમ કહેવાય છે. આપણે ઇન્દ્રિયના મંબંધથી પર આનંદ લઈ શકીએ તો તે ઉત્તમ રસાનંદ કહેવાય, અને તે સ્થાયી તથા નિત્ય હોવાથી તેનો અનુભવ કરવો એજ આપણા જીવનનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ.

- ૪૪ સ. ઇન્દ્રિય ને તન્માત્રાના સ્પર્શથી પર કેવી રીતે થયાય ?
જ. સત્સંગથી.
- ૪૫ સ. ભક્તિનું મૂળ શું ?
જ. સત્સંગ.
- ૪૬ સ. પ્રભુપ્રેમ એ શું લાગણી છે ?
જ. પ્રભુપ્રેમ એ અનિર્વાચનિય દિવ્ય લાગણી છે. પણ એ લાગણી વિષયોને આધીન નથી. સાંસારિક પ્રેમ વિષયોને આધીન છે. પ્રભુપ્રેમ નિરાલંબ છે. એ રીતે પ્રેમ એ પ્રભુનું સ્વરૂપ જ છે.
- ૪૭ સ. એવો પ્રભુપ્રેમ પ્રગટે કેવી રીતે ?
જ. જેનામાં એ પ્રેમજ્યોત જાગી છે એવા મહાત્માઓના સંગથી તે પ્રગટે, અને અનુભવાય.
- ૪૮ સ. એવા પૂર્વ અનુભવી મહાત્માઓ મળે કેવી રીતે ?
જ. તીવ્ર ઇચ્છાથી.
- ૪૯ સ. પ્રેમ અને જ્ઞાનમાં શો સંબંધ છે ?
જ. ઇશ્વરના વિચારની પુનઃ પુનઃ આવૃત્તિ એજ પ્રેમ છે.
- ૫૦ સ. ઇશ્વરના વિચારની પુનઃ આવૃત્તિ એટલે શું ?
જ. ઇશ્વર સંબંધી વિચારની એક ધારાવાહી ચાલે તેજ પ્રેમપ્રવાહ. ઇશ્વર સંબંધી વિચાર એજ ઇશ્વરનો પ્રેમ. સંસારનું કલુષિતપણું-વિષયની આધીનતા અને સહામતા બીજકુલ હોવાં જોઈએ નહિ.
- ૫૧ સ. ઇશ્વર સંબંધી વિચાર શાથી ચાલે ?
જ. સત્સંગથી. અહીં સત્સંગ એટલે સદ્વિચાર જેથી ઉત્પન્ન થાય એ સમજવાનું છે.
- ૫૨ સ. પ્રભુ સંબંધી વિચાર એટલે શું. એ બરાબર સમજાવશો ?
જ. આપણા પ્રત્યેક આચરણનું કેન્દ્ર પ્રભુ બનવા જોઈએ. આપણું જીવન પ્રભુ અર્થે હોવું જોઈએ. અમેરીકનો

પાતંજલ યોગનો અભ્યાસ કરે છે તે કાંઈ પ્રભુ અર્થે નથી હોતો. તેઓ તો ચમત્કારો અને સિદ્ધિઓ દર્શાવવા પાતંજલ યોગનો અભ્યાસ કરે છે. તેઓ ઈશ્વરના સાક્ષાત્કાર અર્થે વિચાર કરતા નથી. અને ઈશ્વર તો દૂરનો દૂરજ રહે છે. ઈશ્વરનો વિચાર એ સંસારની દરેક વિષય-ઈચ્છા સકામતાથી પર છે. ઈશ્વરનો વિચાર એટલે ઈશ્વરના સ્વરૂપનો વિચાર. ઈશ્વરના સ્વરૂપનું જ મનન-ધ્યાન. તેની પુનરાવૃત્તિ એજ લગની-પ્રેમમાં-પરિણામ પામે છે.

૫૩ સ. ઈશ્વરના સ્વરૂપનો વિચાર એ નામસ્મરણ કહેવાય ?

જ. હા. મહામંત્રનું રટણ એ ઈશ્વર સ્વરૂપનું સ્મરણ કહેવાય. તેનો ઉપયોગ મુક્તિ માટે છે. સંસારનાં કાર્યો માટે નથી.

૫૪ સ. જપ એટલે શું ?

જ. ગાયત્રિ જપ એ ઈશ્વરના સ્વરૂપનું જ ચિન્તન છે. સૂર્યના મધ્યમાં રહેલા લર્ગ-જ્યોતિ-એજ ખરું તત્ત્વ છે અને તે તત્ત્વની સાથે સદા જોડાઈ રહેવું અને અંતે ભેદીને મહાજ્યોતિમાં લીન થવું એજ મુક્તિ. ઉત્તમ જપ ધ્યાન-મય જપ છે; જેમાં કાંઈ ક્રિયા, વિધિ, વિધાન નથી. તે ગમે ત્યાં થાય છે; તેજ પ્રભુ પ્રેમ છે.

૫૫ સ. શિવ શું અને શક્તિ શું ?

જ. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિની ઈશ્વર ઈચ્છા એ શિવ છે. અને તે ઈચ્છા સામર્થ્ય તે શક્તિ (શિવા) છે. જ્યાંસુધી આ શિવ છે ત્યાંસુધી વિશ્વનો વિશ્વંસ નથી.

૫૬ સ. પ્રણવનું સ્વરૂપ શું છે ?

જ. સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થયા પહેલાંની દિવ્ય સત્તા એ પ્રણવ છે. તે ઈશ્વરની સત્તા સાથે અભિન્ન છે. તે એવી મહાન સત્તા છે કે જે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયમાં સમાઈ જાય છે. પ્રણવનું સ્વરૂપ અનુભવગમ્ય છે, તે ઈશ્વરના

સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી જે અનાહત શબ્દ અનુભવમાં આવે છે તે અપાર અને અનન્ત હોવાથી અનાહત કહેવામાં આવે છે.

૫૭ સ. વાલ્મિકીએ રામ નામનો જપ કર્યો બાર પછી રામાયણ થયું એ વાત ખરી ?

જ. વાલ્મિકી હતા: તોજ રામ થયા. વ્યાસ હતા તોજ કૃષ્ણ થયા. પ્રહ્લાદ હતા તો જ નરસિંહ થયા. રામનું સ્થૂલ સાકાર રૂપ થવું એમાં વાલ્મિકીની મનન કળાનું પરિણામ છે. ભક્ત થવાની જરૂર છે. ભક્ત થાય તો ભગવાન હેજ, આપણે એવા ઈશ્વર-પરાયણ થવું જોઈએ.

૫૮ સ. હિન્દુસ્થાનનો ઉદ્ધાર ભૌતિક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રથી છે કે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રથી ?

જ. ભૌતિક વિજ્ઞાન શાસ્ત્રથી કદી પણ ઉત્તમ નિત્ય સુખ મળતું નથી, તે વિષયને જ આધીન છે. તેથી વિદ્યાર્થીઓ ઓછી થતી નથી. રાવણ હાલના ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકો કરતાં પણ ઉત્તમ વૈજ્ઞાનિક હતો. છતાં રાવણ સૃષ્ટિની ઉન્નતિ કરી શક્યો નથી. અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર વિના હિન્દુસ્થાનની કદિ ઉન્નતિ થવાની નથી. પહેલાં વ્યાસ થાઓ પછી કૃષ્ણ આપોઆપ આવશે. મહાન અવતાર વિના હિન્દુસ્થાનની ઉન્નતિ થવાની નથી. એ અવતારનું કાર્ય છે.

૫૯ સ. ત્યારે આપણે હિન્દુસ્થાનની ઉન્નતિ માટે શું કરવું ? શું અવતાર થાય ત્યાંસુધી હાથ જોડી બેસી રહેવું ?

જ. અવતાર થાય એ વિચારને પોપણ આપવું. કૌશલ્યાએ તપ કર્યું ત્યારે રામચંદ્ર પ્રગટ થયા. દેવોએ પણ તપ કરી નારાયણને સ્તુતિ કરી. ઋષિઓએ પણ ધણા કાળથી એજ વિચાર કર્યો. એ બધા વિચારના પ્રભાવથી બ્રહ્મા અપાર સામર્થ્ય સાકારપણાને પામ્યું; ધર્મની ઉન્નતિ થઈ અને અધર્મનો નાશ થયો.

૬૦ સ. શું એવા વિચાર જ કર્યા કરવા ?

જ. વિચાર એ મહાન સમર્થ શક્તિ છે. પણ વિચાર આચારના પરિણામવાળા હોવા જોઈએ, અને તેથી આપણું સમગ્ર જીવન પ્રભુમય હોવું જોઈએ તોજ હિન્દુસ્થાનનો ઉદ્ધાર થશે.

૬૧ સ. હિન્દુસ્થાન ગરીબ દેશ છે, અને જ્યાં સુધી દરિદ્રતા છે; ત્યાંસુધી દેશની ઉન્નતિ ક્યાંથી થાય ?

જ. દરિદ્રતા અને ઉન્નતિને કાંઈ સંબંધ નથી. દરિદ્રતા ઉલટી ઉન્નતિ થવાની ઇચ્છાને તીવ્ર કરે છે. હિન્દુસ્થાન આથી પણ વધારે દરિદ્ર થાય તેથી હાનિ નથી. હિન્દુસ્થાન સંતોની ભૂમિ છે. એક સંત પ્રકટ થશે અને જે કામ કરશે તે લાખો ધનવાન નહિ કરી શકે. હિન્દુસ્થાનની ભૂમિ અતિ પવિત્ર છે. આપણે વ્યાસ, વાલ્મિકી જેવા થવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણાં કર્મો પ્રભુપરાયણ થવાં જોઈએ. અધ્યાત્મ જીવન સિવાય ઉન્નતિ નથી.

૬૨ સ. દરિદ્રતા, દરદેહ અને દુઃખોથી અમારા આધ્યાત્મિક વિકાસમાં ઘણી હાનિ પહોંચે છે. આધિ અને વ્યાધિ શી રીતે દૂર કરવાં ?

જ. દુઃખો અને દરિદ્રતા ઉપર ધ્યાન ન આપતાં પ્રભુ સ્મરણમાંજ ચિત્ત રાખવું. આખરે પ્રભુના પ્રેમથી જીવન રમણીય બનશે. પ્રભુપ્રેમ એ મહાન સમર્થ શક્તિ છે. પણ પ્રભુ ઉપર અનન્ય પ્રેમ હોવો જોઈએ. છેવટે બધાં વિદ્યો ઉપશમન થઈ જાય છે.

૬૩ સ. પશ્ચિમનું તત્ત્વજ્ઞાન સંપૂર્ણ છે કે નહિ ?

જ. ત્યાંના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અમુક હદ સુધી પહોંચેલા છે; પરંતુ હિન્દુસ્થાનના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ સંપૂર્ણતાએ પહોંચેલા છે.

૬૪ સ. આપ પશ્ચિમને આદર્શરૂપ માનો છો ?

જ. હું પશ્ચિમના લોકોને તેમના વ્યવહાર આચાર (Practicability) માટે પસંદ કરું છું. પણ હિન્દુસ્થાનને ચાહું છું. હિન્દુસ્થાન જ આધ્યાત્મિક દેશ છે. હિન્દુસ્થાન આધ્યાત્મિક સિદ્ધાન્તોને વ્યવહાર રૂપ આપતું થશે ત્યારે સંપૂર્ણ ઉન્નતિ થશે.

કૃપ સ. મહાભારતના યુદ્ધમાં બીમસેને જે હાથીઓને પુંછડા પકડી હવામાં ઉપર ફેંક્યા હતા અને જે હજુ પણ ફર્યા કરે છે એમ કહ્યું છે તે વાત શું સાચી છે ?

જ. હું તે માનું છું. હાલમાં એક નવી શોધ થઈ છે અને તેના યોગે હવામાં અમુક ક્રિયા કરી પદાર્થો ફેંકવામાં આવે છે તો તે પદાર્થો હવામાં અદ્ધર રહી શકે છે. હમણાંજ એક અમેરીકને એવી શોધ કરી છે કે ચંદ્ર અથવા મંગળના ગ્રહમાં અમુક વેગથી ગોળો ફેંકવો કે જે ગુરુત્વાકર્ષણની કક્ષાથી બહાર જાય, અને તે પ્રમાણે આગળ ઉપર માણસ પણ મોકલવા ધારે છે. જ્યારે આવી શોધો થશે ત્યારે આપણાં પુરાણની આવી વાતો માનતા થઈશું.

કૃપ સ. આપ હિન્દુસ્થાનના કર્તવ્ય પ્રદેશ માટે શો સંદેશો આપો છો ?

જ. હું એમ માનું છું કે હિન્દુસ્થાનને નવું કશું મેળવવાનું નથી. માત્ર હાલની ખામી દૂર કરવાની છે અને તે ખામી એ છે કે (Want of sincerity) તીવ્ર ઈચ્છાનો અભાવ. હિન્દુસ્થાને કમર કસીને કર્તવ્યપરાયણ થવું જોઈએ. ભલે થોડું પણ જેટલું મૂકાય તેટલું આચારમાં મૂકવું જોઈએ, વાતો કર્યા કરતાં પણ આચરણની અત્યારે ઘણીજ જરૂરીઆત છે. હિન્દુસ્થાનને મુંગે મોઢાં આચરણમાં મૂકનાર ખ્રિસ્તી સંત સુંદરનાથ જેવાની જ જરૂર છે, સુંદરનાથ હાલમાં જીવે છે. તે ખ્રિસ્તી છે, પણ પરમ સન્ત છે.

૬૭ સ. હિમાલયમાં મહાત્માઓ છે ?

જ. હા. હાલમાં પણ એવી સિદ્ધ ભૂમિઓમાં એકાન્ત સ્થાનમાં મહાત્માઓ છે.

૬૮ સ. આવા પ્રકારના મહાત્માથી જગતને શો લાભ ? જે મહાત્માઓ સંસારમાં સાથે રહી સાંસારિક લોકોની ઉન્નતિ કરે તે કામના. બીજા પ્રકારના મહાત્માથી સંસારને શો લાભ ?

જ. ખરેખર સંસારમાં રહી સાંસારિક લોકોની ઉન્નતિ કરે એ મહાત્માથી જગતને લાભ છેજ. પરંતુ હિમાલય જેવા સ્થાનમાં વસતા મહાત્માઓ પણ જગતમાં તો રહે છે. ફક્ત તે દૂર છે, એટલેજ ફેર છે. પણ તેમની અસર તો થાય છેજ. તેઓ જે તપ કરે છે, વિચાર કરે છે કે ધ્યાન કરે છે તેની ઘણીજ અસર થાય છે. દષ્ટાંત તરીકે પશ્ચિમ ઘણું દૂર છે છતાં અત્યારે હિન્દુસ્થાન ઉપર પાશ્ચાત્ય રીત રીવાજોની અસર થઈ રહી છે. હિન્દુસ્થાનમાં એવાં પણ ગામડાંઓ છે જેમણે એક પણ યુરોપીઅનને નજરે જોયો પણ નહિ હોય છતાં તેના મુખમાં યુરોપની ચીરટ નજરે પડે છે. હિમાલય જેવાં સ્થાનોમાં વસતા મહાત્માઓ એવી જાતના માણી છે કે જે રોપાઓનાં મુળમાં પાણી સિંચે. ત્યારે સંસારમાં રહીને કર્મ કરતા મહાત્માઓ તેની આસપાસ વાડ કરી તેના પાંદડા ઉપર પાણી સિંચન કરનાર માણી છે. બન્ને ઉપકારક છે. એક દૃશ્યરૂપે, બીજા અદૃશ્યરૂપે.

૬૯ સ. હિન્દુસ્થાનને સ્વરાજ્ય ક્યારે મળશે ?

જ. જ્યારે દારિદ્ર હજી છે તેથી પણ વધારે થશે ત્યારે.

૭૦ સ. દારિદ્રતાથી ચોરી, લુંટફાટ અને અનીતિ વધારે વધશે નહિ ?

જ. ના, એથી તો આપત્તિ વધે છે અને આપત્તિમાંજ ઈશ્વર સાંભરે છે. આપત્તિને લીધે ખરો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે સ્વતંત્ર થવાની ઉત્કટ ઇચ્છા વધે છે; અને એ સ્વતંત્રતા પણ આધ્યાત્મિક જીવન ઉપરજ રચાય છે. આપત્તિમાં જેવી એકતા થાય છે, તેવી ખીન્ન કશાથી થતી નથી. વ્યક્તિગત જીવનમાં પણ દરિદ્રતાથી આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ થાય છે.

૭૧ સ. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રનો ભેદ ભેદદષ્ટિવાળો નથી ?

જ. સામાજિક નીતિના દરેક વિષયો ભેદરૂપ તો ગણાયજ. યુરોપીય સમાજોમાં તો વળી ધણાજ ભેદો છે. યુરોપની એકજ પ્રજા છે છતાં પોતાનાં દેશનાં રક્ષણ તથા ઉન્નતિને માટે પોતે માનેલી રાજ્યનીતિ ચલાવે છે. અને એવી આડો મુકે છે કે સૈકાઓ સુધી તેઓ જુદાં રહે છે. આપણાં સમાજમાં પણ બહારના ભેદ મળતા રહે એ સ્વાભાવિક છે પણ આપણામાં તો આધ્યાત્મિક એકતા ખીન્ન બધા દેશો કરતાં વધારે છે. આપણો સમાજ અધ્યાત્મ જીવન ઉપર રચાયેલો છે. દાખલા તરીકે શૂદ્રને પોતાની સામાજિક હલકી સ્થિતિનું ભાન થતાં તે ખીન્ન વર્ગોની સાથે ટેપ કરતો નથી પરંતુ તેના મનમાં તો એવી તીવ્ર લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે કે આ જન્મમાં તે એવાં શુભ કર્મો કરે કે જેથી તે ખીન્ન જન્મમાં બ્રાહ્મણજન્મ મે. અને બ્રાહ્મણ પણ એજ સમજે છે કે પોતાના કર્મથી ભટ થશે તો તેની અધોગતિજ થશે. આમ અધ્યાત્મ જીવન એજ આપણું ધ્યેય છે.

૭૨ સ. શું કેવળ પ્રેમભક્તિથી કુંડલિનિ જાગૃત થાય છે ?

જ. હા. પ્રભુપ્રેમથી આપોઆપ જાગે છે. અને ૭ ચક્રો વિધીને ઉવટના ચક્રમાં શિવ સાથે પરમ પ્રેમથી રમે છે.

૭૩ સ. સાક્ષાત્કાર દશા માટે કુંડલિનિ જાગૃત થવી જોઈએ ?

જ. હા, જાણે અજાણે પણ કુંડલિનિ જાગૃત થવી જોઈએ. તેમ સાક્ષાત્કાર દશા પહેલાં સિદ્ધિઓ પણ હાજર થાય છે. પણ તેમાં મન રાખવું ન જોઈએ. પ્રભુપ્રેમ પહેલેથી છેવટ સુધી એવોજ અનન્ય નિષ્કામ અવ્યભિચારી હોવો જોઈએ.

૭૪ સ. ભક્તિ કેટલા પ્રકારની છે ?

જ. ભક્તિ બે પ્રકારની છે, પહેલી વ્યભિચારિણી ભક્તિ; જેમાં ભક્ત પોતાના ઈષ્ટનેજ શ્રેષ્ઠપદ આપે છે; અને બીજાનાં ઈષ્ટો પ્રત્યે નિરાદરપણું રાખે છે. બીજી ઉત્તમ પ્રકારની ભક્તિ તે અવ્યભિચારિણી; જેમાં ભક્ત પોતાના ઈષ્ટને બાંધાના ઈષ્ટોના સ્વરૂપમાં એકજ અખંડિત ભાવે અનુભવે છે. આ અવ્યભિચારિણી ભક્તિજ પરમ જ્ઞાનરૂપ છે. જેમાં આખરે ભક્ત સમસ્ત વિશ્વના આત્માઓને જડ તથા ચેતન દરેક પદાર્થોમાં પોતાનું આત્મસ્વરૂપ અનુભવે છે, અને જેને કોઈપણ પ્રકારનો દુરાગ્રહ રહેતો નથી.

૭૫ સ. મૂર્તિપૂજનની જરૂરીયાત છે ?

જ. મૂર્તિપૂજન-તીર્થયાત્રા-કથાશ્રવણ એ બધાં પ્રભુભાવને જગાડનારાં સાધન હોવાથી ઈષ્ટ જ છે.

૭૬ સ. આપનો અહિંસા ઉપર શો મત છે ?

જ. પ્રભુપ્રેમ પ્રગટ થવાથી ભક્ત કોઈની હિંસા કરવા વિચાર પણ કરતો નથી. પરંતુ હું અતિશયતાવાળી અહિંસા માનતો નથી, કે જેથી દુરાગ્રહ વધે. પ્રભુના કાર્ય માટે તે ફક્ત પ્રભુનાજ-જે કોઈ જીવની હિંસા થાય તો તે હિંસા બાધક નથી. વેદમાં કહ્યું છે તેમ મરણે માટે હિંસા તે હિંસા ગણાતી નથી. હું તો એટલે સુધી કહું

છું કે પ્રભુ માટે જે કાંઈ કરવામાં આવે તે શુદ્ધ જ છે. કબીર સાહેબે સતોને જમાડવા માટે ચોરી કરી તે પાપ ગણાયું નહીં, જ્યાં પાપની ભાવના લેશ માત્ર નથી ત્યાં કાંઈ દોષ નથી, ફક્ત સ્વાર્થનો હેતુ (Intention) ના જોઈએ એજ સમજવું જોઈએ. પ્રભુને માટેજ સર્વસ્વ જીવન હોવું જોઈએ.

૭૭ સ. આમ સ્વીકારીએ તો સંસાર ઉપર ખરાબ અસર નહિ થાય ?

જ. ખરેખર વિધિ અને નિષેધનું ઉલ્લંઘન તો મહાન આત્માજ કરી શકે. પણ ખીજાઓ તેનું અનુકરણ કરવા જાય તો તે મહાન આપત્તિમાંજ આવી પડે, પરંતુ આ પણ એક સિદ્ધાંત છે અને તે મહાન જ્ઞાની ભક્તોના જીવનમાંથી નીકળી આવે છે. તેઓ પ્રભુપ્રેમનેજ ઉચ્ચ સ્થાન આપે છે, તેઓનું શાસ્ત્ર એક પ્રભુ પ્રેમ જ છે; તેઓ પ્રભુ પ્રેમની ખાતર બહુ ખર્ચે છે અને તેઓ બધું સ્વસ્થ મને સહન કરે છે; અને છેવટે પ્રભુ તેમની સાક્ષી પુરે છે.

૭૮ સ. આપ ચમત્કારોમાં માનો છો ? મોટા ભક્તોએ ચમત્કાર શું કામ બતાવ્યા છે ?

જ. ચમત્કાર એ રીતે થાય છે. પહેલો ભક્ત પોતાની ઈચ્છાથી ઈશ્વરના અસ્તિત્વ માટે કબુલ કરાવવા બતાવે છે, અને ખીજો જ્ઞાની તે ચમત્કાર બતાવવા ઈચ્છતો નથી છતાં સ્વાભાવિક બને છે. જેમકે જડભરતનો ભોગ દેવા દેવી પાસે લઈ ગયા. છેવટે દેવીએ જ તેને બચાવ્યો અને દુષ્ટાને સજા કરી.

૭૯ સ. ધર્મ એટલે શું ?

જ. ધર્મ એ એવી વસ્તુ છે કે જેને લઈને સર્વ નદીઓમાં ગંગા, સર્વ વૃક્ષોમાં કલ્પતરુ અને સર્વ દેવોમાં વિષ્ણુ

જાણાય. ધર્મનાં બે સ્વરૂપો છે. એક વ્યવહારિક અને એક આધ્યાત્મિક છે.

૧૦ સ. ધ્યાન કેમ કરવું અને કેાનું કરવું ?

જ. ધ્યાન હૃદયમાં અથવા ત્રિકુટિમાં જ્યોતિનું ધરવું.

૧૧ સ. પ્રાણાયામનો અભ્યાસ ઉત્તમ કે ધ્યાનનો ?

જ. ધ્યાનનો, કારણ ધ્યાનથી પણ પ્રાણ વશ થાય છે, અને એ રહેલું છે. ધ્યાન સાત્વિક અને સુન્દર સગુણરૂપનું હોય તો મન સુખેથી ઉપરામ પામે છે. અને મન ઉપરામ પામતાં પ્રાણ પણ સ્થિર થાય છે. નિર્ગુણ ધ્યાન ઉત્તમ અધિકારી માટે હોય છે.

૧૨ સ. નિર્ગુણનું ધ્યાન કેવી રીતે થાય ?

જ. નિર્ગુણનું ધ્યાન થવું નથી. નિર્ગુણ એ તો સર્વ પ્રકારના ધ્યાનયોગીની પરિપાક અવસ્થા છે. નિર્ગુણનું ધ્યાન એટલે સાક્ષાત્કારવાળી અનુભવની દશા.

૧૩ સ. સગુણનું ધ્યાન પુરું થયું અને નિર્ગુણનું ધ્યાન શરૂ થયું એ શી રીતે સમજ પડે. એની નિશાની શી ?

જ. જ્યારે સર્વ કામમાં, સર્વ અવસ્થામાં, સર્વ પ્રકારે, પોતાના ઈષ્ટની પ્રતીતિ કાયમ રહ્યા કરે, પોતાના અહં મમત્વનો સંપૂર્ણ લય થાય, અને વિષય તથા ઈન્દ્રીયોથી પર રસાનંદમાં સ્થિતિ રહે ત્યારે સગુણ ધ્યાન પુરું થયું અને નિર્ગુણ શરૂ થયું એમ કહેવાય.

૧૪ સ. જ્યોતિ, અનહદ નાદ, યોગીઓને સંભળાય છે એ શું ખરું છે ?

જ. જ્યોતિ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ છે. ત્રિકુટિમાં તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. અનહદ નાદ એ આત્માનો અવાજ છે. એ બધા અનુભવો યોગીઓને થાય છે, અને તેથી મન પરમ શાન્તિને પામે છે. પણ નાદ અને જ્યોતિ પણ પર મહાશુન્ય સ્થિતિ થાય તો પરમ દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

- ૮૫ સ. કેટલીકવાર એવું બને છે કે અનહદ નાદનું ધ્યાન ધરતાં ઉધ આવી જાય છે તો તે ઉધ આવવા દેવી કે રોકવી ?
- જ. ઉધ આવે તો હરકત નથી. સ્વાભાવિક રીતે તેજ સમાધિ દશામાં પરિણામ પામે છે. પરંતુ એ ઉધ સામાન્ય મનુષ્યો જેવી ન હોવી જોઈએ. તે યોગીઓની હોવી જોઈએ. અર્થાત્ તે લયરૂપ હોવી જોઈએ. પરંતુ યોગીએ આવા વિષયોમાં પોતાના અનુભવથી પરીક્ષા કરી આગળ વધવું જોઈએ.
- ૮૬ સ. હઠયોગ શ્રેષ્ઠ કે રાજયોગ ?
- જ. સામાન્ય રીતે હાલના વખતમાં હઠયોગ સિદ્ધ કરવો મુશ્કેલ છે. જો હઠયોગમાં પરિપૂર્ણ થયેલા ગુરૂ મળ્યા હોય અને અનુકૂળ નિર્જન સ્થાન મળ્યું હોય અને ગુરૂના પાસે રહીને કરવાનો યોગ પ્રાપ્ત થાય તો તે શ્રેષ્ઠ છે. રાજયોગમાં પણ ગુરૂની તો જરૂર રહે છેજ. પણ ભક્તિ-યોગ રહેજ, સરળ અને નિર્વિદ્ધ છે.
- ૮૭ સ. ધ્યાન કઈ નાડી ચાલતી હોય ત્યારે કરવું ?
- જ. ધ્યાન સુપુમ્ણામાં કરવું ઉત્તમ છે.
- ૮૮ સ. ભક્તિયોગમાં પણ ધ્યાન હોય છે ?
- જ. ધ્યાન વગર તો સિદ્ધિજ (પૂર્ણતા) નથી. પરંતુ ભક્તિમાં ધ્યાન બહુ સહેલાઈથી અને આનંદથી થાય છે. ભક્ત પોતાના પ્રેમથી મન સહેલાઈથી જોડી દઈ શકે છે. પ્રેમ એ એવી વસ્તુ છે કે જેથી આનંદ મળે.
- ૮૯ સ. ભક્તે કેવી રીતે અને કેાનું ધ્યાન ધરવું ?
- જ. પોતાનું મન જે વસ્તુથી બાળુંજ આનંદ પામતું હોય તે વસ્તુ પ્રભુરૂપ છે, એમ ધારી તેમાં મન જોડી દેવું. એ વસ્તુ ઉપર રહેલો પ્રેમ વિષયી પ્રેમ હોય તો પણ દિવ્ય બને છે.

ફક્ત તેમાં પ્રભુના સ્વરૂપની ધારણા રાખવી જોઈએ. પછી ધીમે ધીમે પ્રભુનું ધ્યાનજ રહેશે, અને મન પણ ઉપરામ પામશે. મનનો લય થતાં પ્રભુનું સ્વરૂપ પ્રકટશે.

૯૦ સ. ભક્તો નિયમો શા પાળવા ?

જ. નિયમ કાંઈ નહિ. પ્રેમ રાખવો.

૯૧ સ. ઈશ્વરને શા સારુ ભજવા જોઈએ ?

જ. ઈશ્વરને ભજવાથી શાશ્વત સુખ મળે છે.

૯૨ સ. જગતમાં રહીને ઈશ્વરનું ભજન કરનારા માણસ નથી ઐહિક સુખ ભોગવી શકતા કે નથી આધ્યાત્મિક સુખ ભોગવી શકતા. માટે ઈશ્વરને માટે માથાફોડ કરવી એકફોરે મૂકી જગતમાં ઐહિકભોગ ભોગવવા એ શ્રેષ્ઠ નથી ?

જ. જો ઐહિક ભોગથી એકસરખું નિત્ય સુખ મળતું હોય તો ભલે ઐહિક ભોગ ભોગવો. પરંતુ જગતના કાષ્ટપણ પદાર્થમાં કાષ્ટપણ કાલે નિત્ય સુખ મળે છે એમ જણાતું નથી. માટે ઈશ્વર પ્રાપ્તિ માટેજ ઉપાય કરવો જોઈએ.

૯૩ સ. આત્મસત્તા કેવી રીતે જાગ્રત કરવી ?

જ. પ્રથમ આત્મા છે એ યથાર્થ રીતે અનુભવવું. પછી એ આત્મસત્તાનું જ્ઞાન થતાં તે આપોઆપ જાગશે.

૯૪ સ. ધ્યાન કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ પણ થતું નથી તેનું શું કારણ ?

જ. પ્રથમ અગત્યની વાત તો એજ છે કે ધ્યેય (જેનું ધ્યાન ધરવાનું છે તે વસ્તુ) ઉપર પ્રેમ હોવો જોઈએ. અને એના ઉપરનો પ્રેમ વધારવો જોઈએ. ધ્યાન ધરવા માટેનું સ્થળ શુદ્ધ, રમણીય અને એકાન્ત હોવું જોઈએ. પહેલે દિવસે જેટલું ધ્યાન ધરાય તેટલું ધરવું, પછી બીજે દિવસે જરાક વધારવું. એમ ધીમે ધીમે વધારતા જવું. જો બીજા વિચાર આવે તો ધ્યાન મૂકી દેવું. જો એક મીનીટ પણ

એકાગ્ર ધ્યાન રહે તો તે એક કલાકના વ્યગ્ર ધ્યાન કરતાં શ્રેષ્ઠ છે.

૯૫ સ. ધ્યાન સારી રીતે રાખવા માટે આહાર કેવો લેવો ?

જ. આધ્યાત્મિક જીવન સાત્ત્વિક શુદ્ધ આહાર ઉપર અવલંબી રહેલું છે. પવિત્ર અન્નથી મન પવિત્ર બને છે. સાત્ત્વિક આહાર આવો જેઈએ. ઘઉં, સુરણ, બટાટા તથા ભાત માફકસર ખાવાં. તેલ અને કોઈપણ જાતના મસાલા બીલકુલ ખાવા નહિ. મીઠું ન લેવાય તો ઘણું સારું. મીઠા વગર નજ રહી શકાય તો તેને અદલે સિંધવ લેવું. અને મરી લેવાંજ હોય તો થોડા પ્રમાણમાં લેવાં. સાધારણ રીતે ફળાહાર, દૂધ, ઘી ઉત્તમ છે.

૯૬ સ. આસનો કરવાથી શરીરમાં શો ફેરફાર થાય છે ?

જ. આસનો કરવાથી શરીરની ઘણી ખરી શીરા ઉપર આપણો કાબુ આવે છે. પ્રાણની ગતિ નિયમિત ચાલે છે. અને પ્રાણાયામ તથા ધ્યાન રહેલાઈથી આવે છે.

૯૭ સ. આપણે શાસ્ત્રોને શા સારૂ માનવા જોઈએ ?

જ. શાસ્ત્રો અનુભવી પુરૂષોનાં અનુભવસિદ્ધ વચનો છે. જેઓ શ્રદ્ધા રાખી તે પ્રમાણે યથાર્થ ચાલે તેમને પણ તેવોજ અનુભવ થાય.

૯૮ સ. શાસ્ત્રો અનેક છે અને તેમનાં કેટલાક સિદ્ધાંતો અંધ બેસતા નથી અને પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોય છે. માટે શાસ્ત્રો ઉપર આધાર કેમ થાય ?

જ. જૂદા જૂદા પ્રકારના અનુભવને લીધે એમ હોય છે. અનુભવથી એકતા કરવી જોઈએ, કોઈ પણ ઋષિનો અનુભવ ખોટો નથી. ઋષિઓએ જૂદી જૂદી રીતે ઇશ્વરનો અનુભવ લીધો તેથી તેને શાસ્ત્રો જૂદાં હોય છે.

૯૯ સ. સત્ય એટલે શું ?

જ. ઉત્તમ વિશુદ્ધ ભુવન. ઉત્તમ વિશુદ્ધતા એટલે ઈશ્વર સાથે ઐક્ય. મનુષ્ય જેટલો પ્રભુનો અનુભવ કરે છે તેટલો તે સત્ય બોલનારો થાય છે.

૧૮૦ સ. જ્ઞાતિ અંધન માટે આપનો અભિપ્રાય શો છે ?

જ. આપણા ઋષિઓએ જ્ઞાતિનું ધોરણ ઈચ્છા-(વાસના) મૂળક રાખ્યું છે, અને આર્યસમાજીઓ જેઓ કેવળ ગુણ કર્મ ઉપર સ્થાપે છે તેવું નહીં. જેવી વાસના-ઈચ્છા હોય તેવોજ જન્મ થાય છે. એ સનાતન અનુભવસિદ્ધ નિયમ છે. આપણો જન્મ આત્મણુ યોનિમાં હોય તો નક્કી સમજવું કે આપણે પૂર્વ જન્મમાં સારાં કર્મો કર્યાજ હશે અને આ જન્મમાં ખરાબ કરીશું તો પછી અધોગતિ થશે. થીઓસોફીકલ મનુષ્યને ઉતરતા પ્રકારના પશુપક્ષીઓમાં જન્મ થાય એવી અધોગતિ સ્વીકારતા નથી. આ પણ એક ભૂત્ર છે. જેવી વાસના તેવી યોનિ મળે છે. તેથી જ્ઞાતિ જે કે આત્માનો ધર્મ નથી પરંતુ સામાજિક ક્ષેત્રમાં, વ્યવહારિક જીવનની એક રૂપે વિકાસ પામતી નીતિના ધોરણે તે ઇષ્ટ છે. અને આ સામાજિક ક્ષેત્રનો, વ્યવહારિક નીતિનો વિષય છે, તેને તેટલા પુરતું સ્થાન આપવું જોઈએ. તે સામાજિક વાસનાઓના ધોરણેજ વિચારવા જેવો છે.

૧૦૧ સ. અંત્યજ્નેનો સ્પર્શ કરવો જોઈએ ?

જ. ઉપર કહ્યું એમ એ સામાજિક નીતિનો સવાલ છે. પરમ આત્માત્મિક જીવનવાળા મહાપુરુષો જેમનામાં વિસ્તૃત પ્રેમ છવાઈ રહ્યો છે તે કોને અડકવું અને કોને ન અડકવું એ ભેદમય વિચાર પણ કરી શકતા નથી. આ વાત એક જૂદી છે, તે પરમાર્થ છે. પરંતુ દરેક સમાજ પોતાના નક્કી કરેલા ધોરણ અનુસાર વિકાસના નિયમો

રચી શકે છે. તે અનુસાર હિન્દુ સમાજ ને કાંઈપણ આચારના નિયમો રચે તે દરેકે પાળવા જોઈએ. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ આવા સામાજિક નીતિશાસ્ત્રો છે; જેને, તેઓ ખોટાં છતાં ચુસ્તપણે વળગી રહે છે, તે આચાર શાસ્ત્રો તે તે દેશની સંસ્કૃતિ ઉપર આધાર રાખે છે.

૧૦૨ સ. અંત્યજને ન અડકવું એમાં દ્વેષ સમાયેલો નથી ?

જ. ના, એ સામાજિક ધોરણનો સવાલ છે. પણ હું એવું માનું છું કે ખરો અંત્યજ હશે, જે પ્રભુપરાયણ અંત્યજ હશે તેનામાં એવી વાસનાજ થતી નથી. તેને બધા અડકે. તે સમાજના જીવનમાં પ્રતિરોધ કરતો કે કરાવતો નથી.

૧૦૩ સ. ગીતામાં જે સ્વધર્મનું વર્ણન કર્યું છે તે કયા છે ?

જ. ગીતામાં જે સ્વધર્મનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તે વર્ણાશ્રમધર્મનું નિરૂપણ છે. તે તો સ્પષ્ટજ છે કે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુનને જે લડવાનો ઉપદેશ આપે છે તે ક્ષાત્રધર્મને અવલંબીને આપે છે. પરંતુ ગીતાની ખૂબી એ છે કે તેમાં વર્ણાશ્રમધર્મના પણ મૂળ જીવનરૂપ ઈશ્વરના સ્વરૂપની તથા આધ્યાત્મિક જીવનની રૂપરેખા આપવામાં આવી છે. અને આ ઉચ્ચ ભૂમિકાના તત્વચા-
નની સમજ આપી ભગવાને, આપણી વ્યવહારિક સામાજિક નીતિ વધારે સ્પષ્ટ અને સરળ બનાવી છે. આત્માની નિત્યતાના અવિનાશી અચળ સિદ્ધાન્ત ઉપર સામાજિક નીતિનું બંધારણ રાખ્યું છે એ કદી ભૂલી જવું ના જોઈએ.

૧૦૪ સ. વર્ણાશ્રમ ધર્મ, અંત્યજનો સ્પર્શસ્પર્શ ધર્મ વિગેરે આચાર ધર્મ, દેશકાળાનુસાર ફેરફાર કરવા જેવા કે નહિ ?

જ. હું તો સ્વધર્મ એટલે આત્માનો ધર્મ જ સમજી છું. વર્ણાશ્રમ ધર્મ વગેરે સામાજિક નીતિના ધર્મો છે. જે આત્માનો અચળ ધર્મ સમજવામાં આવ્યો હોય—(સમજ-

વામાં એટલે કેવળ માનસિક નહિ પણ મન, વાણી અને કર્મથી યુક્ત) ત્યાં તો પછી કાંઈપણ વિભ્રમ ઉદ્ભવતો જ નથી. એ સુખ્ય ધર્મ જ્યારે સુકી જવાય છે ત્યારેજ સામાજિક ધોરણનો પ્રશ્ન આવે છે, તે સામાજિક નીતિ દરેક દેશના સમાજની સ્થિતિ ઉપર અવલંબી રહેલી છે. પશ્ચિમની ધોરણ પદ્ધતિ પૂર્વને માફક આવે નહિ. માટે સામાજિક નીતિ, આત્મધર્મના અનુભવને ઉપયોગી કેટલી અને કેવી રીતે થશે તે સમાજના અનુભવી પુરુષો ઉપર આધાર રાખે છે. તેમાં ફેરફાર એવા ન થવા જોઈએ કે જેથી કષ્ટ થાય અને આત્મત્વને હાની પહોંચે. તેમ તેમાં ફેરફાર જ ન થાય એ પણ હું માનતો નથી. સમાજનો નીતિ ધર્મ આત્મધર્મથી ઉત્કર્ષ પામવો જોઈએ.

૧૦૫ સ. મોક્ષ એટલે શું ?

જ. ઇચ્છાની નિવૃત્તિ.

૧૦૬ સ. ચિરંજીવપણું આપ સ્વીકારો છે ?

જ. હા, જે મહાત્માઓ મુક્ત થયા છે તેઓ સત્તાવાનજ થયા છે. આત્મા ત્રણે કાળમાં સદૃશ્ય છે, તેમ મુક્તાત્માઓ પણ ચૈતન્યમયજ હોય છે. અને તેથી તેમને જીવનનો નિત્ય ઝરો હાથ લાગેલો છે. જીવનની પરંપરા (Continuity of life) નું તત્ત્વ જેને અમૃતતત્ત્વ કહે છે તે તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું છે. તેથી તેમની સત્તા સ્વાભાવિકપણે અપાર અખૂટ સામર્થ્યવાળી હોય છે. તેમને આ દેહથી અક્ષય જ્ઞાનદંડ જ્યાં સુધી ચાપવો હોય ત્યાં સુધી પોતાનો દેહ રાખી શકે છે. અને જ્યારે અનન્ત અત્મ સ્વરૂપમાં મળી જવું હોય ત્યારે તે દેહનો ત્યાગ કરી શકે છે. શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યે ભગવાન તથા શામિ વિવેકા-

નંદ અદ્ય વયમાંજ મહાન કાર્ય કરી પોતાના દેહનો ત્યાગ કરી મહાસમાધિમાં લીન થયા; અને બીજા વશિષ્ઠ, નારદ, દત્તાત્રય, ગોરખ, હનુમાનાદિક મુક્તાત્માઓ હજુ પણ છે, અને પોતાનો દેહ રાખી બ્રહ્માનંદમાં લીન રહે છે. મુક્તાત્માઓના દેહ કાળને વશ નથી હોતા, પણ મુક્તાત્માઓને વશ કાળ રહે છે. ઈશ્વર પણ મુક્તાત્માઓને આધિન છે.

૧૦૩ સ. પુનર્જન્મને આપ માનો છો ?

જ. હા, જ્યાંસુધી આત્માનો પૂર્ણ અનુભવ થયો નથી ત્યાંસુધી વિકાસ ક્રમે જન્મ જન્માન્તર થાય છે. મુક્તાત્મા જેમણે પૂર્ણ અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તે જન્મની ક્ષાથી પર થયેલો છે તે ચક્ષુસ્ત્વા ન નિવર્તન્તે તદ્દામ પરમં મમ જ્યાં ગયા પછી પાછા આવતું નથી તે ખરું પરમ ધામ છે. એમ ગીતા અને ન સ પુનરાવર્તતે ન સ પુનરાવર્તતે ॥ “ તેઓ પાછા ફરતા નથી, તેઓ પાછા ફરતા નથી ” એમ શ્રુતિ કહે છે.

મુદ્રક:—સોમાનાથ મંગળદાસ શાહ

મુદ્રણસ્થાન:—ધી ગુજરાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

પાંચકુવા, ચાર રસ્તા-અમદાવાદ.

“રાત્રીને સમયે આકાશમાં અસંખ્ય તારા જોવા આવે છે પરંતુ સૂર્યોદય થયા પછી તારા જોવામાં આવત નથી, તેથી દિવસે આકાશમાં તારા નથી એમ કહી શકા નહિ. તે જ પ્રમાણે અજ્ઞાન અવસ્થામાં મનુષ્ય ઈશ્વર દર્શન કરી શકતો નથી તેથી ઈશ્વર છે જ નહિ એવું ક શકાય ખરું ? ”

—શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ

“ My friends, if you really want to achieve a real religious life, and realise permanent peace and beatitude even in this life, then my message to you is:—**Be sincere, Desire for good company and have love towards God.** This will lead you to Realisation in no time. Attach yourself to these and be practical always. ”

—*Message of Swami Krishnanand*

“સાધુની સંગતિ એ ચોખ્ખાના ધોવણુ જેવી છે. ચોખ્ખાનું ધોવણુ પીવાથી નિશા ઉતરી જાય છે. જેને અત્યંત નિશા (કેફ) થઈ હોય તેને ચોખ્ખાનું ધોવણુ પીવડાવી જોશો તો દારૂડીયાની નિશા ઉતરી ગયેલી જણાશે. સંસારરૂપી દારૂની નિશામાં મસ્ત બનેલા જીવની નિશા ઉતારવાનો માત્ર ઉપાય સાધુસંગ છે. ”

—શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ,

